

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра української мови та лінгводидактики

На правах рукопису

ЧУРКІНА ОЛЕКСАНДРА ЮРІЇВНА

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗЗСО**

Спеціальність: 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Освітньо-професійна програма *Середня освіта. Українська мова та
література. Світова література*
Робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
**МЕЛЬНИК
ІРИНА АНАТОЛІЇВНА**,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української
мови та лінгводидактики

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № 6
засідання кафедри української мови
та лінгводидактики
від 18 листопада 2025 р.
Зав. кафедри
проф. Костусяк Н. М. _____

Луцьк – 2025

Анотація. Чуркіна О. Ю. Лінгводидактичний потенціал фразеологізмів на уроках української мови в ЗЗСО. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра. Спеціальність: 014 Середня освіта (Українська мова і література). Освітньо-професійна програма *Середня освіта. Українська мова та література. Світова література*. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. 95 с.

У магістерській роботі досліджено закономірності й потенціал використання фразеологічних одиниць з погляду лінгвістики та лінгводидактики на уроках української мови у 6 класі на основі актуалізації конкретного фактичного матеріалу, обраного методом наскрізного виписування з художніх текстів Надії Гуменюк.

З'ясовано характерні ознаки й класифікаційні підходи у вивченні фразеологічних одиниць з точки зору лінгвістики й лінгводидактики, проаналізовано їх значення у шкільному курсі української мови в адаптаційному циклі НУШ. Обґрунтовано виокремлення фразеологічних одиниць для формування мовної й комунікативної компетентностей. Схарактеризовано потенціал фразеологізмів у формуванні мовної особистості здобувача освіти.

Простежено закономірності вивчення фразеологічних одиниць на уроках української мови в 5-6 класах НУШ, що ґрунтуються на впровадженні компетентнісного підходу й оновленні підходів у формуванні мовленнєвої культури учнів. Обґрунтовано вимоги щодо сформованих знань здобувачів освіти про фразеологію, визначені Державним стандартом загальної середньої освіти. Проаналізовано зміст модельних навчальних програм і підручників; охарактеризовано методи і прийоми вивчення фразеології у шкільному курсі української мови на кожному з етапів уроку.

Визначено риси авторського стилю Надії Гуменюк. Схарактеризовано закономірності функціонування фразеологічних одиниць у прозових текстах письменниці. Виокремлено ілюстративний матеріал, окреслено мету

актуалізації фразеологізмів в обраних для дослідження художніх текстах, розмежовано п'ять категорій.

Досліджено методи вивчення авторської фразеології Надії Гуменюк на уроках української мови у 5-6 класах на основі компетентнісного вивчення української мови відповідно до змісту модельної навчальної програми з української мови. Окреслено проблему вивчення фразеології на уроках української мови в ЗЗСО; запропоновано систему практичних завдань для вивчення розділу «Фразеологія» в адаптаційному циклі НУШ, інтерактивних технологій із використанням ілюстративного матеріалу, дібраного з творів Надії Гуменюк.

Ключові слова: лінгвістика, лінгводидактика, лексикологія, здобувач освіти, фразеологія, фразеологічні одиниці, модельна навчальна програма, урок української мови, методи навчання, синтаксис, авторська фразеологія.

Annotation. Churkina O. Y. Linguistic-didactic potential of phraseological units in Ukrainian language lessons in school. Master's thesis for obtaining a master's degree. Specialty: 014 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature). Educational and professional program *Secondary Education. Ukrainian Language and Literature. World Literature*. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2025. 95 p.

The master's thesis explores the patterns and potential of using phraseological units from the point of view of linguistics and linguodidactics in Ukrainian language lessons in the 6th grade based on the actualization of specific factual material selected by the method of end-to-end transcription from the literary texts of Nadiya Gumenyuk.

The characteristic features and classification approaches in the study of phraseological units from the point of view of linguistics and linguodidactics are clarified, their significance in the school course of the Ukrainian language in the adaptation cycle of the National State University is analyzed. The isolation of phraseological units for the formation of linguistic and communicative competences

is justified. The potential of phraseological units in the formation of the linguistic personality of the student is characterized.

The regularities of studying phraseological units in Ukrainian language lessons in grades 5-6 of the National Secondary School are traced, which are based on the implementation of a competency-based approach and updating approaches in the formation of students' speech culture. The requirements for the formed knowledge of students about phraseology, defined by the State Standard of General Secondary Education, are substantiated. The content of model curricula and textbooks is analyzed; the methods and techniques of studying phraseology in the school course of the Ukrainian language at each stage of the lesson are characterized.

The features of Nadiya Gumenyuk's authorial style are identified. The patterns of functioning of phraseological units in the writer's prose texts are characterized. Illustrative material is highlighted, the goal of actualizing phraseological units in the literary texts selected for the study is outlined, and five categories are distinguished.

The methods of studying the author's phraseology of Nadiya Gumenyuk in Ukrainian language lessons in grades 5-6 on the basis of competency-based study of the Ukrainian language in accordance with the content of the model curriculum for the Ukrainian language are investigated. The problem of studying phraseology in Ukrainian language lessons in the ZZSO is outlined; a system of practical tasks is proposed for studying the section "Phraseology" in the adaptation cycle of the National Secondary School, interactive technologies using illustrative material selected from the works of Nadiya Gumenyuk.

Keywords: linguistics, linguodidactics, lexicology, student, phraseology, phraseological units, model curriculum, Ukrainian language lesson, teaching methods, syntax, author's phraseology.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ПОГЛЯДУ ЛІНГВОДИДАКТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ.....	8
1.1. Значення фразеологізмів на уроках у ЗЗСО через призму НУШ	8
1.2. Фразеологічні одиниці, їх ознаки та класифікації	14
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	23
2.1. Опрацювання фразеологічних одиниць на уроках української мови в 5 класі НУШ	23
2.2. Методи використання фразеологізмів на уроках української мови у 6 класі НУШ.....	34
Висновки до розділу 2.....	41
РОЗДІЛ 3. СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ АВТОРСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ НАДІЇ ГУМЕНЮК)	42
3.1. Риси авторського стилю Надії Гуменюк	42
3.2. Особливості вживання фразеологізмів у прозових текстах Надії Гуменюк.....	47
3.3. Методи вивчення авторської фразеології	56
Висновки до розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

У сучасному українському освітньому процесі виникає потреба у зміні підходів до вивчення навчальних дисциплін, зокрема мовно-літературної галузі. Із актуалізацією концепції НУШ, яка почалась із початкової освіти, а сьогодні продовжується в середній школі, важливим стає не лише засвоєння учнями необхідних знань і навичок, а й виховання культурно й інтелектуально розвиненої, патріотично налаштованої особистості.

Вивчення предметів мовно-літературної галузі спрямоване насамперед на осмислення мови як частини культурної спадщини українського народу, дослідження локальних відмінностей у її функціонуванні. Це сприяє формуванню світогляду громадянина України, який прагне долучитись до збереження рідної мови, зокрема в умовах, коли вона перебуває під загрозою внаслідок повномасштабної російсько-української війни. Опанування української мови на уроках ґрунтується найперше на використанні відповідного лінгводидактичного матеріалу, який пов'язаний із темою і метою (з урахуванням її виховного і розвивального компонентів насамперед). Важливо, що для національно-патріотичного виховання варто використовувати зразки мовного матеріалу, який добре знайомий здобувачам освіти, є репрезентативним для осмислення функціонування рідної мови.

У процесі впровадження концепції НУШ учителям-словесникам варто пам'ятати, що вивчення української мови повинно ґрунтуватись на компетентнісно орієнтованому підході, адже використання під час комунікації доречних мовних засобів формує мовну особистість, здатну взаємодіяти в будь-яких умовах спілкування. Значний потенціал для формування національно свідомого громадянина, здатного послуговуватись засобами увиразнення мовлення, що відображають національну ідентичність, становлять фразеологізми, які в умовах сучасного навчання часто залишаються поза увагою. Їх здебільшого розглядають ізольовано, у процесі вивчення фразеології у 6 класі НУШ. При цьому варто зауважити, що саме ці

одиниці дають змогу втілювати культурологічний і народознавчий аспекти вивчення української мови.

Оскільки одним із провідних джерел формування фразеологізмів є тексти усної народної творчості, то вчителям доречно інтегрувати в уроки української мови елементи літературознавства, історії, народознавства, що робить навчання більш цікавим для сучасного школяра, для якого цифрові розваги переважають над читанням художніх текстів і вивченням рідної мови. Завдяки цьому учні дізнаються про основи народних традицій, глибше розуміють культуру українського народу, засвоюючи фразеологію української мови. Вивчення фразеології на матеріали авторських текстів, зокрема письменників рідного краю, як-от Надії Гуменюк, допомагає продемонструвати живу фразеологію у контексті сучасного мовлення, показати її стилістичне багатство і розкрити особливості авторського мовлення. Це сприяє глибшому розумінню фразеологічних одиниць, їхнього емоційно-експресивного забарвлення, а також дає змогу простежити їхній вплив на створення художнього образу та мовну картину світу.

Актуальність теми нашої роботи зумовлена насамперед потребою дослідження доцільних і ефективних методів вивчення фразеологізмів на уроках української мови в адаптаційному циклі НУШ, потребою їх залучення в освітній процес як культурологічного і народознавчого навчального матеріалу. Це дасть змогу втілювати компетентнісно орієнтоване навчання, що забезпечить основу національно-патріотичного навчання і виховання підростаючого покоління.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі здійснено комплексне опрацювання дидактичних методів актуалізації фразеологізмів на уроках української мови в НУШ. Залучено сучасні досягнення вчителів-практиків, а також досвід, здобутий у процесі викладання української мови в Комунальному закладі загальної середньої освіти "Луцький ліцей №21 імені Михайла Кравчука Луцької міської ради".

Мета роботи полягає у дослідженні теоретичних (лінгводидактичних і лінгвокультурологічних) засад використання фразеологізмів в освітньому процесі НУШ при вивченні української мови, а також методичних особливостей актуалізації на уроках, зокрема на матеріалі художніх текстів Надії Гуменюк.

Визначена мета потребує виконання таких **завдань**:

- 1) встановити значення фразеологізмів у контексті втілення концепції НУШ у ЗЗСО;
- 2) з'ясувати сутність фразеологічних одиниць, їх провідні ознаки, будову та класифікаційні моделі;
- 3) проаналізувати специфіку вивчення фразеологічних одиниць на уроках української мови;
- 4) визначити основні методи і прийоми використання фразеологізмів на уроках української мови у 6 класі;
- 5) встановити риси авторського вживання фразеологізмів у прозових текстах Надії Гуменюк;
- 6) запропонувати методи розгляду авторської фразеології на уроках української мови у ЗЗСО.

Об'єктом дослідження є фразеологічні одиниці української мови.

Предмет дослідження – лінгводидактичні особливості актуалізації фразеологічних одиниць на уроках української мови у середній школі НУШ, зокрема на основі залучення матеріалу прозових текстів Надії Гуменюк.

У роботі використано такі загальнонаукові **методи дослідження**:

- 1) *метод аналізу* наукових джерел і художніх текстів; 2) *метод синтезу* вивчення теоретичних і прикладних аспектів фразеології; 3) *метод опису* лінгводидактичного потенціалу фразеологізмів на уроках української мови у середній школі НУШ.

Для досягнення мети ми використали також *спеціальні (лінгвістичні) методи*: 1) *функційно-стильовий* (для виявлення індивідуально-авторських рис художніх текстів Надії Гуменюк); 2) *семантико-стилістичний* (для

дослідження специфіки функціонування фразеологізмів у художніх текстах Надії Гуменюк).

Опрацювання особливостей викладання української мови у ЗЗСО передбачало залучення таких загальнодидактичних методів: 1) *метод візуалізації* (доповнення уроків української мови візуалізованим навчальним матеріалом); 2) *репродуктивний* (для використання отриманих знань при формуванні навичок роботи з фразеологічними одиницями); 3) *дослідницько-проектний* (актуалізація фразеологічних одиниць на уроках української мови для активізації креативного мислення і пошукової діяльності здобувачів освіти).

Джерельною базою дослідження стали матеріали підручників для 5–6 класів НУШ, а також художні тексти для дітей Надії Гуменюк, зокрема повісті «Чупакабра і чотири “мушкетери”» [26], «Літо з амазонками» [24]; дев'ять оповідань зі збірки «Манюня і Марципан» [26].

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній систематизовано теоретичні принципи використання фразеологічних одиниць у процесі вивчення української мови на уроках у НУШ, зокрема в 5–6 класі, проаналізовано сучасні підходи мовознавців і вчителів-словесників до реалізації лінгводидактичного потенціалу фразеологічних одиниць.

Практичне значення результатів дослідження. Отримані результати допоможуть учителям української мови та літератури у процесі підготовки до уроків і добору лінгводидактичного матеріалу для вивчення фразеології як окремого розділу мовознавства. Ними можуть скористатися також укладачі методичних рекомендацій із вивчення української мови, автори посібників і підручників. Матеріалами можуть послуговуватися студенти-філологи, які опановують методику навчання української мови, для написання науково-дослідних робіт та проведення уроків під час педагогічних практик.

Апробація результатів дослідження. Результати нашого дослідження було використано для підготовки доповідей на таких наукових конференціях:

1. Фестиваль науки ВНУ імені Лесі Українки (Волинський національний університет імені Лесі Українки, 12–16 травня 2025 р.);

2. Актуальні питання сучасної гуманітаристики: комунікативно-культурологічний аспект : II Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кам'янець-Подільський, 14 травня 2025 року).

Матеріали магістерської роботи відображені в **публікації**:

Грищенко О. Ю. Лінгводидактичний і лінгвокультурологічний потенціал фразеологізмів в освітньому процесі ЗЗСО. *Актуальні питання сучасної гуманітаристики: комунікативно- культурологічний аспект : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 14 травня 2025 року*. Кам'янець- Подільський, 2025. С. 17–21.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, який налічує 91 позицію. Кваліфікаційне дослідження доповнено додатками.

РОЗДІЛ 1

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ПОГЛЯДУ ЛІНГВОДИДАКТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

1.1. Значення фразеологізмів на уроках у ЗЗСО через призму НУШ

Фразеологізми є невід'ємною частиною мовної системи, що відображає національну культуру, історію, світогляд народу. У контексті вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти вони відіграють важливу роль у формуванні мовної компетентності учнів, збагаченні їхнього словникового запасу, розвитку комунікативних навичок і творчого мислення. Лінгводидактичний потенціал фразеологізмів полягає в тому, що вони сприяють засвоєнню норм літературної мови, активізують когнітивну діяльність школярів і підвищують рівень їхньої мовної культури. Водночас сучасна методика навчання української мови потребує нових підходів до використання фразеологізмів на уроках, які б відповідали концепції компетентнісного навчання, закладеної в Державному стандарті базової середньої освіти. У цьому плані особливої актуальності набуває дослідження методичних засад використання фразеологічного матеріалу в навчальному процесі, що сприятиме ефективному засвоєнню учнями мовного багатства української мови.

У період реформування сучасного освітнього процесу в Україні та пов'язаного з цим переходу до НУШ, а також актуальних умов життя українців у постійній загрозі розвитку культури і мови, постає потреба в актуалізації тих мовних засобів спілкування, які формуватимуть спільний простір для українців, засвідчуючи їх давню історію. Період активного формування особистості відбувається у підлітковому віці, коли дитина створює систему цінностей, естетичних вподобань і розвиває навички спілкування. Часте використання сучасними підлітками слів іншомовного походження, сленгу, зросійщеної лексики формує низький рівень мовної культури загалом. У такий спосіб постає необхідність в актуалізації національно маркованих мовних

одиниць, які впливають на формування національного світогляду. До таких належать фразеологізми, використання і тлумачення яких викликає труднощі у школярів.

Психологічні закономірності розвитку учнів підліткового віку, зокрема особливості утримання уваги, параметри пам'яті і мовлення, дають змогу вчителю активно використовувати фразеологічні одиниці на уроках української мови в НУШ, проте варто зосередити увагу на повнішому використанню їх лінгводидактичного та лінгвокультурологічного потенціалу, які забезпечуватимуть втілення компетентнісного підходу.

Фразеологічні одиниці збагачують мовлення учнів, сприяють розвитку їхнього образного мислення, комунікативних умінь та емоційної виразності. У контексті реформування освіти відповідно до концепції НУШ особливого значення набуває компетентнісний підхід до навчання, що передбачає активне використання фразеологізмів для формування ключових компетентностей: комунікативної, громадянської і культурної обізнаності, самовираження. Використання фразеологічного матеріалу на уроках допомагає засвоїти мовні норми, розширити кругозір учнів, розвивати їхнє творче мислення. Важливо з'ясувати його значення в освітньому процесі й визначити шляхи ефективного застосування відповідно до вимог сучасної лінгводидактики.

Згідно з модельною навчальною програмою «Українська мова» (О. Заболотний, В. Заболотний, В. Лавринчук та ін.) вивчення сталих одиниць у середній школі НУШ відбувається в адаптаційному циклі (5–6 класах), коли формування словникового запасу школярів перебуває у фазі активного становлення [81]. Під час розгляду матеріалу про словосполучення і речення у 5 класі автори рекомендують кілька видів робіт із учнями: відновлення одиниць із певної групи слів, виписування з довідкових джерел засобів, які мають форму порівняльних зворотів або спонукальних речень. У межах теми «Фразеологія» в 6 класі вивчають поняття про фразеологізм і його лексичне значення, фразеологізм у ролі члена речення, фразеологічний словник, джерела української фразеології; прислів'я, приказки, крилаті вирази,

афоризми як різновиди фразеологізмів. Для засвоєння матеріалу запропоновано виконати види робіт: пояснення значень фразеологізмів, укладання словника сталих висловів, лінгвістичний експеримент (заміна фразеологізмів словами), добір фразеологізмів певної тематики, із синонімічними й антонімічними значеннями, їх зіставлення з ілюстраціями, встановлення походження, визначення синтаксичної ролі, використання словників, лінгвістичних ігор, вікторин й ін. У мовленнєвій лінії виділено складання розповідей про походження фразеологізмів, описування ситуацій або творення мінірозповідей.

У модельній навчальній програмі «Українська мова» для 5–6 класів Н. Б. Голуб та О. М. Горошкіної сталі вислови розглядають у 5 класі в темі «Фразеологія». Автори пропонують звернути увагу на пояснення специфіки цих одиниць, їх різновиди, джерела, значення у мовленні людини, словники. Цьому сприяють такі види робіт: дослідження джерел фразеології, опрацювання змісту, добір прикладів, синонімічних та антонімічних висловів, укладання свого словничка тощо. Для розвитку мовлення потрібно навчитися висловлювати ставлення до події фразеологічними засобами, а для текстової діяльності – знаходити й аналізувати їх у літературних творах [80].

Як показує аналіз модельних програм, вивчення фразеологічних одиниць у курсі української мови в адаптаційному циклі НУШ відбувається в межах окремих тем. О. Плющ зауважує, що для осмислення школярами значення фразеологізму і його комунікативного спрямування «учителям необхідно систематично і вдумливо планувати роботу на уроках з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей, рівня знань, змісту й характеру теми, кількості часу, засобів навчання» [75, с. 236].

Методи навчання фразеології в 5–6 класах охоплюють традиційні й інтерактивні форми роботи: мовні ігри, квести, аналіз текстів, складання «хмари слів», творче моделювання ситуацій спілкування, максимально наближених до реальних, лінгвістичне міні-дослідження, мовний експеримент, підготовка відео- та аудіорекомендацій для соцмереж,

виконання проєкту й ін., що забезпечує практичне застосування здобутих знань, сприяє розвитку креативного мислення, вміння спілкуватися й адаптувати мовлення до різних життєвих ситуацій. С. Дубовик та І. Кучер вважають, що вивчення фразеології буде ефективним лише за умови поєднання сучасних інтерактивних методів із традиційними [31, с. 76].

Зазначимо, що опрацювання фразеологізмів на уроках української мови у НУШ (5–6 класи) повинно ґрунтуватись на осмисленні їх особливої значущості в художньому, розмовному й інших стилях мовлення. Учителю-словеснику має сформувати у школярів уявлення про те, що їх актуалізація у щоденному мовленні збагачуватиме його, наповнюючи емоційними й образними висловами, що мають національно-культурне забарвлення. Н. Венжинович і С. Тафійчук пишуть: «Розуміння та вміння використовувати фразеологізми є важливим елементом мовної компетенції, яка допомагає учням ефективніше та експресивніше виражати свої думки та почуття» [13, с. 29]. Школярі вчаться використовувати фразеологічні одиниці у відповідних контекстах і стилях мовлення: у художньому – для образності й емоційного забарвлення; у публіцистичному – для виразності й переконливості; у розмовному – для додавання експресії [59; 70; 83].

Фразеологізми допомагають учням точніше виражати свої думки, робити мовлення емоційнішим, багатшим і стилістично влучнішим. Знання сталих висловів допомагає їм краще розуміти контекст у художніх текстах, різних стилях мовлення, що сприяє глибшому усвідомленню значень слів і виразів. Практичне застосування фразеологізмів у мовленні сприяє розвитку мовної інтуїції, удосконаленню орфографічних і пунктуаційних навичок [38, с. 72].

Зауважимо, що на уроках словесності вивчення фразеологізмів має чітко виражений прикладний аспект, про що свідчать запропоновані у модельних програмах види робіт із учнями. Практикоорієнтований підхід у наш час є основним, оскільки школярі «знайомляться із багатством фразеології під час

вивчення всього шкільного курсу мови, вчать відрізняти фразеологізми від вільних словосполучень і вживати їх у власному мовленні» [13, с. 31].

Значення фразеологізмів в освітньому процесі формуватиметься підходом, який обиратиме вчитель. Кожен із них визначатиме особливість сприйняття цих мовних одиниць школярами. Т. Вільчинська розглядає кілька аспектів опрацювання фразеологізмів: 1) лінгвістичний; 2) комунікативний; 3) етнологічний; 4) когнітивний; 5) лінгвокультурологічний [16, с. 48]. Аналіз модельних програм показує, що в них представлено поєднання лінгвістичного (фразеологізм як одиниця мовної системи), комунікативного (фразеологізм як образний засіб спілкування) та лінгвокультурологічного (фразеологізм як носій національно-культурного змісту) аспектів.

Фразеологічні одиниці впливають на формування у здобувачів освіти комунікативної компетентності, оскільки як одиниці мовної системи вони не лише збагачують словниковий запас, а й сприяють розвитку їхнього образного мислення, навичок виразного мовлення та розуміння культурних особливостей рідної мови. Один із ключових аспектів компетентнісного навчання, закладеного у концепції НУШ, – це розвиток здатності школярів ефективно і доречно використовувати мовні засоби в різних комунікативних ситуаціях.

Системне вивчення фразеологічних одиниць у шкільному курсі української мови в НУШ є важливим засобом формування навичок зв'язного мовлення. Як свідчить практика, воно потребує посиленої роботи, адже зниження читацької культури призводить до втрати вміння формулювати зв'язні висловлювання. Це зумовлює необхідність спеціально організованої лінгводидактичної роботи, спрямованої на вдосконалення методики вивчення фразеології у шкільному курсі української мови, зокрема в адаптаційному циклі НУШ [49, с. 108].

Одним із ключових аспектів зв'язного мовлення є логічність і послідовність викладу думки. Актуалізація у мовленні фразеологізмів як стійких мовних конструкцій зі сталим значенням допомагає учням точніше

висловлювати свої думки, структурувати власні висловлювання, робити їх лаконічнішими й водночас більш виразними.

Окрім цього, фразеологія – це важливий елемент національної культури, тому її вивчення сприяє розвитку культурного світогляду школярів, збагаченню їхнього мовного досвіду. Учні не лише запам'ятовують стійкі вислови, а й розуміють їх глибинний зміст, що допомагає їм краще сприймати художні твори, аналізувати тексти і створювати власні зв'язні висловлювання.

Згідно із сучасною концепцією НУШ, провідним завданням вивчення мовно-літературної галузі є формування у здобувачів освіти комунікативної культури, розвиток інтелектуальних здібностей, розвиток і вдосконалення мовленнєвих знань і навичок, формування вміння послуговуватись у процесі спілкування засобами рідної мови, серед яких фразеологізми – основа високої мовної культури мовця. Їх використання дозволяє продемонструвати зразки лексичної і синтаксичної організації висловлення, структурної і логічної завершеності. Вони дають змогу виражати різні емоційні відтінки, надаючи мовленню національної виразності [41, с. 15].

Важливо, що вчитель-словесник не повинен обмежувати розгляд фразеологізмів лише уроками української мови, а й використовувати їх на уроках української літератури, а також в «Інтегрованому мовно-літературному курсі (українська мова, українська та зарубіжна літератури)». Зіставляючи усталені вислови, можна показати їх особливості у різних народів, виявити глибший зв'язок із традиційним етнічним багатством. Таким чином педагог має змогу втілити лінгвокультурологічний (народознавчий) підхід у пізнанні фразеологізмів як органічного компонента національної культури. Це сприятиме реалізації виховної мети уроку – формування шанобливого ставлення до мови, патріотизму й усвідомлення багатства мовної та культурної спадщини українців.

Лінгводидактичний та лінгвокультурологічний потенціал фразеологічних одиниць у шкільному курсі української мови виявляється в їх здатності формувати комунікативну компетентність, збагачувати мовлення,

розвивати культурну обізнаність і сприяти особистісному розвитку учнів. Вивчення фразеології допоможе зробити освітній процес більш цікавим, ефективним і наближеним до реальних мовленнєвих потреб сучасних українських школярів.

1.2. Фразеологічні одиниці, їх ознаки, будова і класифікації

Г. Лещенко слушно зауважує, що актуалізація фразеологічного матеріалу в освітньому процесі передбачає вивчення теоретичних основ фразеології; формування навичок тлумачення фразеологічних одиниць різного типу; удосконалення навичок послуговування фразеологічними словниками; актуалізації фразеологічних одиниць у власному мовленні [49, с. 109].

Оскільки фразеологію в ЗЗСО розглядають без належного теоретичного осмислення, вважаємо за потрібне висвітлити досягнення науковців у цій галузі. Важливі питання – термінологічне визначення фразеологічної одиниці, склад фразеологічної системи і побудова класифікацій за певними параметрами. Як відомо, одним із перших здійснив наукову спробу класифікації фразеологічних одиниць швейцарський учений Ш. Баллі у дослідженні «Загальна та французька стилістика» (1932) [61]. Вони привертають увагу і сучасних мовознавців, бо відкривають нові грані функціонування мови крізь призму національної ідентичності, культурної парадигми, а також ідіостилію мовця.

Поняття *фразеології* (від гр. *phrasis* «вираз, зворот» і *logos* «слово, вчення») мовознавці визначають як сукупність фразеологізмів у певній мові. У вузькому значенні її формують ідіоми і стійкі сполучення слів. У ширшому – це окремий розділ науки про мову, що вивчає фразеологічний склад мови [48, с. 290].

Оскільки ця наукова галузь сформувалась порівняно недавно, то в сучасному мовознавстві ще не вироблено єдиного визначення терміну «фразеологізм» («фразеологічна одиниця»). У класичних лінгвістичних працях її трактують як «лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно

оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яке, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично» [76, с. 334]. М. Жовтобрюх цим терміном називав «стійкі словосполучення, що сприймаються як одне ціле, як єдиний вислів або мовний зворот, неподільний на окремі частини без втрати його значення» [77, с. 335]. Л. Скрипник вважала, що фразеологізм – це стійке поєднання «двох і більше слів, що створюють семантичну цілість і відтворюються у процесі мовлення як готові словесні формули» [77, с. 10]. У «Словнику лінгвістичних термінів» «фразеологічна одиниця» визначена як лексико-граматична єдність двох і більше «нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка за своїм складом і структурою, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові» [20, с. 324–325].

В енциклопедії «Українська мова» терміни «фразеологізм», «фразеологічна одиниця», «фразеологічний зворот», «фразема» потрактовано як синонімічні з таким тлумаченням: «нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичних рівнів» [79, с. 513].

Аналіз наведених визначень дає підстави виокремити такі аспекти в осмисленні природи фразеологічних одиниць: семантична цілісність; метафоричний характер; відтворюваність; наявність мінімум двох повнозначних слів; передача культурного контексту, що свідчить про унеможливлення дослівного перекладу [37; 76; 77; 78].

Фразеологізми – це особливий тип мовних утворень, що відзначаються низкою характерних ознак, які допомагають відрізнити їх від вільних словосполучень. У сучасній лінгвістиці прийнято вивчати фразеологічні одиниці за такими ознаками:

1) стійкість структурної організації й окремих компонентів: фразеологічні одиниці є усталеними одиницями, які не допускають довільної

зміни компонентів, що може спричинити втрату семантики, наприклад: фразеологізм «ламати голову» означає напружено думати, але не в значенні фізичного пошкодження голови;

2) єдина семантика структурних елементів вислову (значення фразеологізму не є сумою значень окремих слів, що входять до його складу, а становить єдине поняття: як-от, «спіймати облизня» не означає буквального процесу, а передає значення «зазнати невдачі»);

3) відтворюваність (фразеологізми існують у мові як готові мовні одиниці і формуються у контексті конкретної комунікативної ситуації, а лише відтворюються в усталеній формі, наприклад, «водити за ніс» означає обманювати;

4) можливість відтворення носіями мови як маркера культурної ідентичності,

5) емоційно-експресивний потенціал (більшість фразеологізмів мають яскраве емоційне забарвлення, що робить мовлення виразним і образним, наприклад, «крокодилячі сльози» – нещирий жаль);

6) варіативність граматичної організації [4; 48].

Окремі лінгвісти (Т. Алексахіна, Л. Скрипник та ін.) зауважують, що фразеологічні одиниці мають ще одну важливу рису – архаїчність, тобто поєднання лексичних, семантичних і синтаксичних рис, які виходять з мовленнєвого вжитку, але зберігаються в межах фразеологічних утворень [4, с. 84]. На ці ознаки фразеологізмів варто звернути увагу учнів, пояснивши їх зрозумілими для дітей словами на конкретних прикладах.

Розглядаючи семантику фразеологізму, В. Білоноженко зауважує, що «...в основі формування фразеологічного значення лежить етимологічний (первинний) образ, виникнення якого зумовлюється: а) відображенням у національно-мовній свідомості типової предметно-поняттєвої ситуації; б) смисловими асоціаціями, що спричинюються фраземотворчою взаємодією лексичних компонентів» [79, с. 515].

Фразеологічні одиниці науковці класифікують за кількома аспектами, які визначають закономірності їх розмежування: семантичний (Ш. Баллі та ін.); структурний (Л. Скрипник); структурно-семантичний (В. Ліщенко); граматичний (В. Архангельський); функційний (Л. Власенко, І. Тригуб); генетичний (Л. Булаховський); ідеографічний (В. Ужченко, Д. Ужченко); стилістичний (А. Авксентьев, А. Мойсієнко).

Основоположником семантичної класифікації став Ш. Баллі, виокремивши вільні і звичні фразеологічні словосполучення, фразеологічні ряди і єдності [6]. Цю класифікацію опрацьовували вчені у XX ст. (В. Виноградов, М. Шанський та ін.). За єдністю семантики виокремлюють такі різновиди: фразеологічні зрощення; фразеологічні єдності; фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення (відомі також як ідіоми) – це стійкі вирази, значення яких не впливає зі значень окремих слів, що їх утворюють. Вони мають фіксовану структуру, не допускають довільної зміни компонентів і часто містять некротизми (слова, що вживаються виключно в межах певного фразеологізму і не мають самостійного значення в інших контекстах). Такі вирази можуть включати архаїзми, відзначаються синтаксичною неподільністю, непроникністю (неможливістю введення додаткових слів) та, у більшості випадків, незмінним порядком складових елементів.

Фразеологічні єдності – це сталі словосполучення, у яких окремі компоненти зберігають своє лексичне значення, проте разом утворюють переносне, образне значення. Вони мають певні спільні риси з фразеологічними зрощеннями, зокрема переносність та експресивність, однак їхній зміст можна зрозуміти, спираючись на сучасні знання й контекст спілкування.

Фразеологічні сполучення – це стійкі вирази, що поєднують як вільні за значенням слова, так і лексеми, тісно пов'язані у фразеологічному контексті. Вони подібні до вільних словосполучень, оскільки зберігають певну семантичну розкладеність і допускають варіативність. Зокрема, у таких

конструкціях можливе заміщення окремих компонентів, зміна стрижневого слова, додавання визначень, перестановка складових частин, а також окреме вживання окремих елементів у мовленні [17, с. 12].

Згодом ця класифікація доповнилась ще одним різновидом – фразеологічними виразами, до яких віднесли суперечливі мовні одиниці – паремії, крилаті вислови, афоризми, сентенції тощо. Саме ці вислови розглядають у шкільному курсі української мови НУШ. Вони присутні також у класифікації Л. Булаховський за джерелами походження фразеологізмів (генетична класифікація), в якій виокремлено: паремії; професіоналізми; анекдотичні і жартівливі одиниці; біблійні засоби; авторські вирази; крилаті вислови [11].

У межах класифікації Л. Скрипник, в основі якої – структурний підхід, фразеологічні одиниці поділено на дві групи:

1) ті, що організаційно наближені до словосполучення (подекуди – речення) і за структурно-семантичними параметрами співвідносні зі словом чи одним членом речення («танцювати під чужу дудку», «без задніх ніг»);

2) вирази, співвідносні з реченням (простим чи складним): «Далеко куцо́му до зайця» [74].

Л. Власенко й І. Тригуб пропонують розрізняти фразеологічні одиниці за їх функційним призначенням у процесі комунікації, виділяючи такі структури:

1) номінативні (для номінації явищ, предметі чи ознак),

2) номінативно-комунікативні (з виражальною емоційно-експресивною спрямованістю, організаційно наближені до реченнєвих структур) [17].

В. Ліщенко пропонує класифікувати фразеологічні одиниці за структурно-семантичним параметром і вирізняє:

1) номінативні (фраземи, словосполучення з однією опорною повнозначною лексемою, призначені для називання реалій);

2) номінативно-комунікативні (словосполучення, здебільшого дієслівні, для позначення дій, станів);

3) фразеологічні одиниці, утворені шляхом вигуккових сполучень, вигуків предикативного походження без чіткого експресивного призначення);

4) фразеологічні одиниці, які за синтаксичною організацією наближені до речення [51].

Фразеологізми можуть мати різну синтаксичну будову:

1. Фразеологізми у формі повних речень – завершені комунікативні одиниці, які передають одне поняття, тобто семантично цілісні, не потребують поширення і вживаються як окремі репліки (наприклад, «повернулося колесо історії», що означає «сталися зміни»):

- фразеологізми у формі підрядного речення обов'язково мають сполучники підрядності (*як, мов, немов, наче* та сполучні слова *що, де, коли, куди* тощо), вказують на обставини у мовленні і є у формі повного двоскладного речення (*куди Макар телят не гаяв* – далеко), неповного двоскладного речення (*як крізь землю провалився* – раптом зник), односкладного речення (*хоч в око стрель* – дуже темно).

2. Фразеологізми у формі предикативного словосполучення, комунікативно незавершені і потребують доповнення другорядними членами (*порохня сиплеться* – дуже старий; *ведмідь на вухо наступив* – немає музичного слуху).

3. Фразеологізми у формі підрядного словосполучення. Це можуть бути:

- іменник + прикметник (займенник чи числівник) – наприклад, *авгієві стайні, права рука*;
- іменник + іменник у родовому відмінку (*яблуко розбрату*);
- іменник + іменник (іменники) іншого відмінку з прийменником чи без нього (*місце під сонцем*);
- дієслово + іменник у знахідному чи родовому відмінку без прийменників (наприклад, *ловити момент*);
- дієслово + іменник (займенник) в іншому відмінку з прийменником чи без нього (*як-от, встати з колін*);

- дієслово + два (чи більше) іменники (наприклад, *носити воду решетом*);
- дієслово + прислівник – наприклад, *заходити здалека*;
- рідше – фразеологізми з прислівником у ролі головного слова (*ніде правди діти*) та з числівником у ролі головного слова (*у три погибелі*).

4. Фразеологізми у формі сурядних словосполучень. Вони найчастіше утворені з кількох частин, об'єднаних одним чи кількома сполучниками сурядності – наприклад, «і вовк ситий, і коза ціла». У деяких випадках сурядні компоненти фразеологізму можуть підпорядковуватись одному головному слову – наприклад, «метати громи й блискавки». Інколи такі фразеологізми утворюються з трьох частин (*і швець, і жнець, і на дуді грець*).

5. Окрему групу формують фразеологізми, які складаються із повнозначного і службового слів. За розрядом службового слова серед них виокремлюють: повнозначне слово + прийменник («з перцем»); + сполучник («як по нотах»); + частка («ні ногою»).

6. Найменш частотними є фразеологізми, які не відповідають наведеним вище категоріям («і горя мало»).

За параметром кількості складових частин (повнозначних та службових) розрізняють фразеологічні одиниці: двокомпонентні («тертий калач»), трикомпонентні («сім чудес світу»), чотирикомпонентні («буря в склянці води»), п'ятикомпонентні («переливати з пустого в порожнє») [74; 90].

Фразеологізми розмежовують за компонентним складом (кількістю лексем), відтак Л. Скрипник пропонує диференціювати зв'язані і вільні: тобто ті, які можуть варіюватись залежно від комунікативної ситуації і розширювати лексичний склад, і ті, структура яких неподільна та не передбачає можливості зміни складу [74, с. 76]. Зауважимо, що різновиди структурно-семантичної та функціонально-комунікативної класифікацій використано у розглянутих вище модельних програмах для 5–6 класів.

Визначальною умовою класифікації фразеологізмів є їхній комплексний характер. Окремі типи фразеологічних одиниць слугують як частини єдиного

цілого, що формується в результаті аналізу всієї системи. Їх здебільшого протиставляють між собою, утворюючи чіткі опозиційні ряди, хоча сама фразеологічна система залишається відкритою. Дослідження класифікації фразеологізмів свідчить, що більшість розбіжностей у підходах науковців зумовлені різним трактуванням обсягу фразеології як сукупності мовних одиниць. Саме тому в різних класифікаціях може бути включена або виключена певна група фразеологізмів, що особливо помітно щодо прислів'їв, приказок, багатослівних термінів і сталих мовних зворотів [51, с. 83].

Звернемо увагу на те, що окремі дослідники (Л. Паламарчук, В. Білоноженко та ін.) не зараховують прислів'я, приказки і крилаті вислови, які вивчають у 5–6 класах НУШ у межах теми «Фразеологія», до складу фразеологізмів, аргументуючи їх відмінність від цих одиниць насамперед за семантико-структурною ознакою [74, с. 69]. Частина дослідників (Н. Данилюк, І. Волкова, О. Масло та ін.) зауважують, що варто до складу фразеологічних засобів відносити прислів'я, приказки, афоризми, порівняльні та вигуківі фразеологізми тощо. Вони вважають, що ці вислови мають ознаки семантичної цілісності, відтворюваності, стійкості, національно-культурного забарвлення, властиві фразеологізмам [28, с. 124]. Разом із іншими засобами вони формують «цілісну фразеологічну панораму», де мовосвіт народу закорінений у якомусь відомому вислові [19, с. 22].

Науковці звертають увагу на тісний зв'язок фразеології з духовною і матеріальною культурою українського народу. Н. Данилюк зазначає, що «фразеологія усної словесності спирається на етнолінгвістичний контекст народної творчості загалом, без знання якого її семантика не буде зрозумілою» [28, с. 121]. С. Єрмоленко наголошує на регіональній варіативності фразем, їх лінгвокультурній віднесеності [79, с. 355]. А. Демчук та І. Задверняк пишуть: «Культура певного народу може змінюватися та вдосконалюватися протягом століть, наповнюватися досвідом інших культур та народностей, як результат тісної взаємодії та обміну досвідом. Цей досвід закарбовується в мові народу за допомогою фразеологічних одиниць, відображаючи його духовні цінності

та особливість мислення. Фразеологізми своїми значеннями частково накладаються на лексику, доповнюють картину світу, створену лексичними одиницями» [29, с. 559]. Лінгвокультурологічний аспект дуже важливий для вивчення фразеологізмів у 5–6 класах НУШ.

Висновки до розділу 1

Отже, лінгводидактичний потенціал фразеологізмів у процесі вивчення української мови в адаптаційному циклі НУШ визначений насамперед його лінгвокультурним значенням, адже фразеологізми містять важливу інформацію для мовців, об'єднаних спільним культурним простором. Опрацювання і використання фразеологічних одиниць у шкільному курсі української мови забезпечує формування мовної та комунікативної компетентностей, збагачує мовлення, допомагає розвивати культурну обізнаність і сприяє особистісному розвитку учнів.

Фразеологізм (фразеологічна одиниця) – це мовна одиниця, сформована поєднанням лексем, яким властива єдність семантики, структури і синтаксичної ролі, відтворюваність та емоційно-експресивна комунікативна спрямованість. Фразеологічні одиниці мають такі характерні ознаки: стійкість, семантична цільність, відтворюваність і образність.

Науковці пропонують різні підходи до класифікації фразеологізмів, серед яких найпоширенішими є семантичний, структурний, функційний, генетичний, стилістичний, що дають змогу комплексно аналізувати фразеологічний склад української мови.

Дослідження фразеологізмів має важливе значення для розуміння культурної та національної ідентичності українців, оскільки ці мовні одиниці відображають історичний досвід, традиції та світогляд.

РОЗДІЛ 2

ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Опрацювання фразеологічних одиниць на уроках української мови в 5 класі НУШ

Уроки мовно-літературної галузі посідають провідне місце в навчанні сучасних школярів, оскільки спрямовані на формування умінь і навичок, які в подальшому допомагають ефективно послуговуватися засобами рідної мови. Перед учителем-словесником постають завдання для втілення компетентісно орієнтованого освітнього процесу – навчити здобувачів освіти використовувати здобуті на уроках української мови знання у своєму житті. Важливо добирати навчальний матеріал і відповідний підручник, який дасть змогу продемонструвати прикладний характер отриманих знань.

Із початком реформ у системі освіти України виникла потреба оновлення змісту шкільних підручників відповідно до принципів Нової української школи. У зв'язку з цим також набула актуальності зміна навчальних матеріалів, що доповнюють теоретичний зміст. Особливе значення у цьому контексті мають фольклорні тексти, які не лише сприяють реалізації культурного компонента у викладанні української мови, а й репрезентують її витоки – усну народну творчість, тобто дозволяють учителю працювати з народознавчим матеріалом для вивчення рідної мови у межах шкільної програми. Водночас важливо, щоб добір таких матеріалів узгоджувався з навчальною метою уроку та відповідав компетентісному підходу, що є основою сучасного освітнього процесу.

У нинішніх умовах розвитку шкільної освіти в Україні питання формування мовленнєвої культури учнів набуває особливого значення. Досягти цього неможливо без системної роботи з фразеологічним матеріалом, тому пошук ефективних і новаторських підходів до опанування фразеології у

контексті розвитку культури мовлення перебуває у центрі уваги сучасної лінгводидактики.

Вимоги щодо сформованих знань учнів про фразеологію у середній ланці освіти визначені Державним стандартом загальної середньої освіти, що базується на положеннях Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти. Одним із провідних завдань є формування ключової компетентності – здатності до усного й письмового спілкування, що ґрунтується на володінні мовними знаннями: від розуміння функцій мови та її засобів (лексичних і граматичних) до дотримання норм сучасної української літературної мови, орієнтації у видах мовленнєвої взаємодії, особливостях стилів, текстових типів і жанрів, включно з інформаційними, художніми та медіатекстами [71].

Аналіз навчального процесу в школах, вивчення сучасної методичної літератури і модельних навчальних програм дали змогу виокремити низку напрямів фразеологічної роботи, які мають комунікативну спрямованість і відповідають цілям сучасної освіти. Відтак для 5 класу доцільно реалізовувати такі підходи:

1. Формування уявлення про фразеологію як частину мовної системи у зв'язку з іншими темами шкільного курсу.
2. Ознайомлення з фразеологізмами у текстах художнього і розмовного стилів із подальшим обговоренням їх змісту й ролі у висловлюванні.
3. Інтеграція пізнавальних, ігрових і образотворчих видів діяльності, зокрема створення ілюстрацій до фразеологізмів, сценки-інсценізації, що допомагає закріпити зміст виразів у нестандартних умовах [49, с. 109].

Сучасні лінгвісти (Г. Лещенко, Н. Голуб, Г. Шелехова, А. Ярмолук, Л. Проценко та ін.) наголошують, що у вивченні фразеологічних одиниць в адаптаційному циклі НУШ повинні домінувати компетентнісний і особистісний підходи [22; 23; 49]. Це передбачає цілісне, системне засвоєння навчального матеріалу, роботу з фразеологізмами в контексті, активне залучення учнів до різних видів творчої діяльності [49, с. 110].

Такий підхід створює нестандартні ситуації для використання фразеологічних одиниць і сприяє гармонійному формуванню всіх компонентів комунікативної компетентності. Відтак варто звернути увагу на вправи, що передбачають аналіз життєвих ситуацій, обговорення зображень або сцен із мультфільмів, опис і коментування словесних малюнків, створення діалогів і монологів різних типів і стилів мовлення з обов'язковим включенням фразеологізмів [49, с. 109]. Автори модельної навчальної програми з української мови О. Заболотний, В. Заболотний, В. Лавринчук та ін. не виокремлюють засвоєння фразеологічних одиниць у межах 5 класу, а присвячують їм окрему тему в 6 класі [81].

У модельній навчальній програмі «Українська мова» для 5–6 класів Н. Б. Голуб та О. М. Горошкіної їх розглядають у 5 класі в темі «Фразеологія». Автори пропонують звернути увагу на пояснення специфіки цих одиниць. У змісті навчального предмета виділено вивчення джерел і значення фразеологізмів у мовленні людини, ознайомлення зі специфікою фразеологічних словників. У цій модельній навчальній програмі запропоновано певні види навчальної діяльності, спрямовані на засвоєння знань про фразеологізми: організаційна (визначення цілі вивчення, планування); пізнавальна (пошук різних видів фразеологічних одиниць, ознайомлення з джерелами їх походження, добір антонімічних пар і синонімічних рядів, укладання фразеологічного словника тощо); мовленнєва (формування зв'язних висловлювань із фразеологічними одиницями); текстова (робота з текстами, які містять фразеологічні одиниці) [80, с. 9].

Автори переконані, що кращому засвоєнню сприяють дослідження джерел фразеології, змісту, добір прикладів, синонімічних та антонімічних висловів, укладання свого словничка тощо. Вважають, що потрібно навчитися висловлювати ставлення до події фразеологічними засобами, а для текстової діяльності – знаходити й аналізувати їх у літературних творах [80].

У підручнику «Українська мова. 5 клас» авторів, які уклали модельну навчальну програму (Н. Голуб і О. Горошкіної), фразеологізми розглядаються в Розділі II «Фразеологія» (параграфи 20–22, вправи №141–159) [23, с. 42-58].

Методика опрацювання фразеологічного матеріалу в підручнику базується на принципах системності, діяльнісного підходу та зв'язку навчання з життям. Особливу увагу приділено поетапному формуванню в учнів умінь розпізнавати фразеологізми в текстах; пояснювати їхнє значення; добирати фразеологізми до певної мовленнєвої ситуації; доречно використовувати їх у власному мовленні. Системність реалізується через логічне структурування теми: від ознайомлення з визначенням фразеологізмів (§20) [23, с. 58] – до з'ясування джерел походження сталих словосполучень (§21) [23, с. 61] і практичного застосування їх у мовленні (§22) [23, с. 63].

Переважають завдання прикладного спрямування: у вправі 150 завдання полягає у складанні речень із фразеологізмами [23, с. 63], а в 159 – у створенні власного зв'язного висловлювання, що передбачає використання фразеологічних одиниць [23, с. 65]. Увага авторів підручника до розвитку креативного мислення учнів шляхом актуалізації у своєму мовленні фразеологічного мовного матеріалу простежується в завданнях на складання діалогів, добір фразеологізмів за змістом, зіставлення з іншими мовами. Такі вправи розвивають не лише мовні вміння, а й критичне мислення, мовну інтуїцію, креативність.

Для реалізації лінгводидактичного потенціалу фразеологізмів автори підручника дібрали різноманітні типи вправ – від репродуктивних до творчих. Вони сприяють формуванню лексико-семантичної обізнаності, мовленнєвих умінь та критичного мислення учнів. Для цього у навчальному матеріалі виокремлено вправи репродуктивного (впр. 141) [23, с. 60], аналітичного (впр. 154) [23, с. 64] і креативного характеру (впр. 159) [23, с. 65].

Отже, вправи у підручнику «Українська мова» для 5 класу розроблено з урахуванням вікових особливостей п'ятикласників. Вони мають різний рівень складності, що дозволяє вчителю реалізовувати диференційований підхід. Їх

змістова наповненість і методична структура відповідають завданням формування фразеологічної, лексичної та мовленнєвої компетентностей у межах нової освітньої парадигми. Методика вивчення фразеологізмів у цьому підручнику розкриває їх багатий лінгводидактичний потенціал української мови як інструменту формування ключових компетентностей учнів, зокрема комунікативної і культурної.

Серед сучасних підручників з української мови для 5 класу НУШ вивчення фразеологізмів у межах окремої тим чи розділу найбільш докладно представлено в підручнику Н. Голуб та О. Горошкіної. Інші підручники містять матеріали з фразеології, але в меншому обсязі або інтегровані в інші теми, що відповідає засадам модельної навчальної програми «Українська мова. 5-6 класи» (автори – О. Заболотний, В. Заболотний, В. Лавринчук та ін.) [81].

Сучасні лінгводидакти (Т. Марченко, Н. Голуб) пропонують власну систему методів і прийомів навчання, спрямованих на засвоєння знань про фразеологізми і формування у здобувачів освіти у 5 класі вміння послуговуватися ними у власному мовленні. При цьому радять використовувати і традиційні, й інноваційні методи, що дасть змогу привернути увагу п'ятикласників [54, с. 97].

Згідно з модельною навчальною програмою «Українська мова. 5–6 класи» авторів Н. Б. Голуб та О. М. Горошкіної, вивчення фразеологізмів у 5 класі спрямоване на формування в учнів умінь пояснювати їх значення, доречно актуалізовувати у мовленні, користуватися фразеологічним словником та розуміти джерела походження фразеологізмів.

Для досягнення цих навчальних завдань можна використовувати такі методи і прийоми:

- 1) інтерактивні вправи: залучення ігор, таких, як «Мовний футбол» або «Снігова куля», коли учні добирають фразеологізми до заданих слів або ситуацій;

2) рольові ігри: створення ситуацій, у яких учні повинні використовувати фразеологізми у відповідному контексті;

3) робота з фразеологічним словником, яка допоможе формувати навички знаходити та пояснювати значення фразеологізмів за допомогою словника;

4) творчі завдання: створення учнями власних речень або коротких текстів з використанням вивчених фразеологізмів.

С. Котліна пропонує вчителю-словеснику такі продуктивні форми роботи з фразеологічним матеріалом на уроках української мови у 5 класі:

1) прослуховування текстів художнього та розмовного стилів із подальшим аналізом ужитих фразеологізмів і роз'ясненням їх значення;

2) пояснення змісту прислів'їв, приказок і крилатих висловів; тлумачення багатозначних фразеологічних зворотів (наприклад: *колоти очі, розправляти крила, роззявляти рота*) з опорою на фразеологічний словник і вживання їх у власних реченнях;

3) добір і використання синонімічних (*загнати в тісний кут – загнати на слизьке*) та антонімічних (*хоч греблю гати – як кіт наплакав*) зворотів. Учні пропонують складати словнички фразеологізмів, що описують певні риси характеру чи якості людини (наприклад: *золоті уста* – красномовність, *гострий на язик* – дотепність, *лицар без страху і докору, підшитий лисом* тощо);

4) редагування речень і текстів, у яких фразеологізми використано некоректно [46, с. 94].

Враховуючи вимоги модельної навчальної програми з української мови для 5 класу НУШ авторів Голуб Н. Б. та Горошкіної О. М., яка передбачає формування комунікативної та інших ключових компетентностей учнів, можна виокремити такі методи вивчення фразеологізмів на кожному з етапів уроку:

I. Активізація навчальної діяльності і мотивація:

1. «Дивовижна скринька»: учитель демонструє скриньку з різними предметами, що символізують значення фразеологізмів (наприклад, муха, каша, кіт, собака, вода). Учні висловлюють припущення, які фразеологізми можуть бути пов'язані з цими словами.

2. Проблемне питання: Запропонувати речення, у якому звичайне словосполучення можна замінити фразеологізмом, запитавши учнів, як зробити мовлення більш образним та емоційним.

3. Розгляд ілюстрацій та коміксів: використання візуальних матеріалів, що зображують буквальне та переносне значення фразеологізмів для створення ефекту несподіванки та кращого запам'ятовування.

4. Слухання аудіозаписів: Прослуховування уривків текстів або діалогів, наповнених фразеологізмами, із подальшим обговоренням їхнього значення.

II. Актуалізація опорних знань та їх засвоєння:

5. «Фразеологічний зоопарк»: Об'єднання фразеологізмів, що містять назви тварин, у тематичні групи та пояснення їхнього значення.

6. «Кулінарні» фразеологізми: аналогічно до попереднього методу, але з використанням фразеологізмів, пов'язаних із їжею та приготуванням.

7. Співвіднесення фразеологізму та малюнка. Учні отримують картки з фразеологізмами та окремі ілюстрації, їхнє завдання – знайти відповідність.

8. «Фразеологічний конструктор»: Розкладання фразеологізмів на окремі слова та пропонування учням скласти їх знову, пояснюючи при цьому значення цілого виразу.

9. Робота із фразеологічним словником.

10. «Знайди синонім/антонім»: Добір до поданих фразеологізмів синонімічних або антонімічних за значенням слів чи інших фразеологізмів.

11. Ігри:

○ «Крокодил» із фразеологізмами: учні показують фразеологізми за допомогою жестів, а інші відгадують.

- «Лото фразеологізмів»: на картках написані значення фразеологізмів, а на інших – власне фразеологізми. Учні знаходять відповідності.

- «Хто швидше?»: швидко дібрати фразеологізми на певну тему або з певним словом.

III. Застосування знань та формування вмінь:

12. Складання речень і творів-мініатюр: учні складають власні речення або невеликі тексти, використовуючи вивчені фразеологізми у відповідному контексті, пояснюючи водночас їх значення.

13. Редагування текстів: знайти та виправити недоречно вжиті або неправильно зрозумілі фразеологізми в поданих текстах.

14. Творчі завдання:

- Написання казки або оповідання, використовуючи певну кількість фразеологізмів.

- Створення коміксів або малюнків, що ілюструють значення фразеологізмів.

- Інсценізація діалогів із використанням фразеологізмів.

- Генерування засобами III зображення на основі фразеологізму.

15. Проектна діяльність: Створення фразеологічних словничків, стінгазет, презентацій на певну тематику.

IV. Контроль та оцінювання:

16. Тестування: Завдання на встановлення відповідності між фразеологізмами та їхніми значеннями, вибір правильного значення, вставлення пропущених слів у фразеологізми.

17. Самооцінювання та взаємооцінювання (рефлексія): обговорення учнями власного прогресу у вивченні фразеологізмів та оцінювання робіт однокласників із використанням фразеологізмів як способу удосконалювати навички аналізу доцільності фразеологізмів у тій чи тій ситуації спілкування.

18. Спостереження за використанням фразеологізмів у мовленні учнів: Звертання уваги на доречність та правильність вживання фразеологізмів під час усних відповідей та дискусій.

Більшість запропонованих методів передбачають активну участь учнів у навчальному процесі, їхню взаємодію й практичне застосування знань. Вони сприяють розвитку не лише мовної, але й комунікативної, інформаційної, соціальної та інших компетентностей. Відтак вивчення фразеологізмів можна інтегрувати з іншими темами курсу української мови та літератури, а також із іншими навчальними предметами.

Застосування різноманітних методів, що враховують вікові особливості п'ятикласників і вимоги модельної навчальної програми, допоможе зробити процес вивчення фразеологізмів цікавим, ефективним та сприятиме збагаченню мовлення учнів.

Отож, опрацювання фразеологізмів у 5 класі Нової української школи передбачає цілісну систему методів і прийомів, спрямованих на формування комунікативної, мовленнєвої та культурної компетентностей учнів. Комплексна реалізація інтерактивних, ігрових, контекстуальних і проєктних методик забезпечує зацікавлення школярів, активізацію їх пізнавальної діяльності та розвиток критичного і креативного мислення. Особливого значення набуває залучення фразеологічного матеріалу до реальних мовленнєвих ситуацій, інтеграція знань із інших предметів і створення комфортного освітнього середовища, що відповідає принципам компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів у НУШ.

2.2. Методи та прийоми використання фразеологізмів на уроках у 6 класі

Вивчення фразеологізмів у шкільному курсі української мови – вагомий чинник формування мовної культури громадянина України, який може вільно послуговуватися засобами рідної мови, володіючи її багатством. Робота з цими мовними зразками сприятиме засвоєнню багатьох аспектів традиційної

культури із врахуванням таких компонентів, як різноманітність, виразність, доцільність тощо. Педагог повинен дібрати таку систему вправ і завдань, яка допоможе втілювати компетентнісно орієнтоване навчання на уроках української мови у 6 класі при вивченні фразеологізмів.

Учителю варто враховувати наступність у вивченні фразеології в 6 класі, тому варто впроваджувати складніші, порівняно із 5 класом, методи і прийоми роботи:

1. Поглиблене вивчення фразеологізмів у зв'язку з їх значенням, стилістичними функціями та структурою у складі різних типів текстів. Це дає змогу свідомо застосовувати їх у власному мовленні.

2. Використання ситуативних завдань, які потребують від учнів не лише знати значення фразеологізмів, а й уміти доречно їх використовувати у мовленні, наприклад у діалогах, висловленнях власної думки.

3. Ознайомлення із функціональним навантаженням фразеологічних одиниць у мовленні, що формує здатність стилістично грамотно добирати мовні засоби.

4. Робота з текстами на різних етапах уроку: як для аналізу (інтерпретація змісту, виявлення фразеологізмів), так і для творення (написання мініатюр, заміна прямих висловів фразеологізмами).

5. Формування мети уроку відповідно до очікуваних результатів навчання, що відповідає принципу універсального дизайну навчання і забезпечує комплексне засвоєння матеріалу, а також розвиток комунікативної компетентності шестикласників.

Особливої уваги заслуговує останній пункт, пов'язаний із чітким формулюванням навчальної мети. Він відповідає за реалізацію компетентнісного підходу, передбаченого сучасною освітньою політикою. Мету можна визначати як для окремого уроку, так і для цілого тематичного розділу, враховуючи державні стандарти, зміст підручників і дидактичні матеріали. За потреби вчитель може доповнити уроки додатковим фразеологічним матеріалом, що відповідає рівню підготовки учнів [49, с. 109].

У 6 класі НУШ вивчення фразеологічних одиниць відбувається згідно з модельною навчальною програмою «Українська мова» (автори О. Заболотний, В. Заболотний, В. Лавринчук та ін.) у межах окремої теми «Лексикологія. Фразеологія» у мовній лінії [81, с. 38]. Для цього визначено опрацювання таких аспектів: поняття фразеологізмів, їх лексичного значення, синтаксичної ролі, фразеологічного словника, джерел походження українських фразеологізмів [81, с. 38]. Автори пропонують учителю використовувати метод проблемного питання, а відтак вивчати фразеологічні одиниці, шукаючи відповіді на такі запитання: «Що спільного й відмінного між словом і фразеологізмом? Як народжуються фразеологізми? Навіщо потрібно знати й використовувати фразеологізми?» [81, с. 40].

Проаналізувавши матеріал описаної модельної навчальної програми, із запропонованих укладачами видів навчальної діяльності можемо виокремити такі групи методів:

1. Аналітичні та дослідницькі методи, спрямовані на глибше вивчення лінгвістичних властивостей фразеологізмів, розуміння їх будови, функцій та походження:

- лінгвістичний експеримент (заміна фразеологізмів словами),
- з'ясування походження фразеологізмів (походження та етимологічний аналіз сталих виразів),
- визначення синтаксичної ролі фразеологізмів (аналіз ролі фразеологізмів у реченні).

2. Словниково-дослідницька робота, що формує навички систематизації, узагальнення і тематичного добору мовного матеріалу: укладання словника фразеологізмів (на позначення певних якостей, ознак чи явищ / фразеологізмів із певним словом), добір фразеологізмів на певну тематику (на основі запропонованої теми або лексичної одиниці), добір фразеологічних синонімів та антонімів (встановлення синонімічних і антонімічних відношень між фразеологізмами).

Вагоме місце у вивченні лексикології і фразеології, як зауважують методисти, належить формуванню в учнів уміння працювати зі словниками, зокрема фразеологічними. Ще В. Сухомлинський рекомендував учителям записувати на уроках української мови нові для школярів фразеологічні звороти, які збагачуватимуть їхнє мовлення. При цьому він наголошував, що варто враховувати регіональний аспект [46, с. 93].

3. Візуально-асоціативні методи, які спрямовані на розвиток образного мислення, уяви, асоціативного зв'язку між мовною одиницею й візуальним образом: зіставлення фразеологізмів з ілюстраціями (добір зображень до сталих виразів або навпаки), увідповіднення слів і фразеологізмів (створення пар за смисловим зв'язком) [81, с. 40].

Важливо при цьому пам'ятати, що після засвоєння теоретичних знань вивчення фразеологічних одиниць доцільно продовжувати в текстах, тому потрібно використовувати аудіювання і читання тих зв'язних висловлювань, які їх містять. Окрім цього, варто практикувати складання і редагування речень із фразеологізмами, формування розповідей.

Для розвитку креативного мислення і вміння використовувати у спілкуванні фразеологізми автори модельної навчальної програми пропонують учням творчі завдання, як-от: проведення флешмобу «Фразеологізми в повсякденному житті» (фото чи відео); підготовка проєктів-реклам фразеологізмів та ін. Важливо, що для уроків розвитку мовлення з цією метою передбачено написання «твору-роздуму про вчинки людей на основі власних спостережень і вражень у художньому стилі з використанням фразеологізмів (орієнтовні теми: «Чому треба берегти природу», «Який вчинок можна вважати героїчним»)» [81, с. 42].

Аналізуючи зміст програми, варто зазначити, що вивчення фразеологічних одиниць не відбувається ізольовано, адже при засвоєнні знань у межах теми «Морфологія. Орфографія» у мовленнєвій ліній виокремлено завдання: скласти речення з числівником, який входить у склад фразеологізму, дібрати фразеологізм із займенником [81, с. 56; 59].

У модельній навчальній програмі «Українська мова» для 5–6 класів Н. Б. Голуб та О. М. Горошкіної у 6 класі фразеологізми запропоновано опрацьовувати у межах теми «Краса і багатство української мови» [80, с. 21]. Відтак автори поєднали їх опрацювання із текстовою діяльністю. Окрім цього, при вивченні теми «Іменник» вони вважають доцільними пошуково-пізнавальні методи, спрямовані на засвоєння семантики фразеологічних одиниць. При вивченні теми «Прикметник» учням запропоновано завдання із морфологічного аналізу прикметника [80, с. 35].

У шкільному курсі української мови в 6 класі значну увагу приділено вивченню фразеологізмів як засобу збагачення мовлення учнів, розвитку комунікативних умінь і формування лінгвокультурної компетентності. Автори підручників, розроблених відповідно до модельної навчальної програми, пропонують різноманітні підходи до опрацювання цієї теми. Так, у підручнику В. Заболотного й О. Заболотного, які працювали над створенням окремої модельної навчальної програми з української мови, фразеології, присвячено окремий змістовий блок у межах розділу «Лексикологія. Фразеологія». Тематично він охоплює поняття про фразеологізми, джерела їх походження, типи фразеологічних одиниць (прислів'я, приказки, крилаті вислови), а також містить уроки для узагальнення й систематизації знань. Завдяки чіткій структурі й поетапній організації матеріалу цей підручник сприяє цілісному формуванню знань про фразеологічні одиниці, розвитку навичок правильного і доречного їх уживання у зв'язному мовленні [35].

Звернемо увагу, що в цьому підручнику фразеологія розглядається у поєднанні з лексикологією. Учні ознайомлюються з поняттям фразеологізму, його ознаками та роллю в мові. Завдання спрямовані на виявлення фразеологізмів у текстах; тлумачення семантики; створення власних висловлювань. Вправи в підручнику орієнтовані на активне використання фразеологізмів у різних видах мовленнєвої діяльності: читанні, письмі, говорінні й слуханні. Завдання передбачають складання речень з

фразеологізмами, тлумачення їх значень, добір синонімів та антонімів, а також створення власних висловлювань з використанням стійких словосполучень.

У підручнику О. Авраменка фразеологізми не виокремлені як самостійна тема. Вони подаються в межах тем з лексикології, синонімії, антонімії, стилістики, що свідчить про інтеграційний підхід. Така побудова сприяє опануванню фразеологізмів у природному мовному середовищі, але може ускладнювати системне засвоєння теоретичних понять, особливо для учнів із нижчим рівнем навчальної мотивації [3]. У підручнику О. Глазової фразеологію розглянуто поряд із лексикологією. Учні вивчають фразеологізми через аналіз текстів, виконання вправ на визначення значень та вживання фразеологізмів у мовленні. Підручник також пропонує завдання на розвиток мовленнєвих умінь учнів [21]. За таким самим принципом сформовано навчальний матеріал підручника О. Семеног, О. Калинич та інших авторів, у якому запропоновано вивчення фразеологізмів через інтеграцію з іншими темами курсу [69]. Учні ознайомлюються з фразеологізмами через аналіз текстів, виконання вправ на визначення значення і вживання фразеологізмів у мовленні. Підручник також містить завдання на розвиток критичного мислення і творчих здібностей учнів.

Отже, аналіз чинних підручників для 6 класу засвідчує, що вивчення фразеологізмів реалізується або через виділення окремого розділу з теорії та практики опанування цих одиниць, або як частина загального мовного курсу. Обидва підходи мають лінгводидактичний потенціал: перший – через послідовне формування понятійного апарату й закріплення знань у мовленні, другий – через наближення до реальних комунікативних ситуацій та стильових особливостей мови.

З огляду на цілі НУШ варто виокремлювати систематичний підхід у вивченні фразеології, тому в підручнику для цього краще формувати окремі параграфи, добираючи відповідний навчальний матеріал. Це допомагає не лише сформувати у школярів теоретичні знання про фразеологію, а й розвинути практичні мовленнєві вміння, критичне мислення, креативність й

емоційний інтелект. Такому підходу, на нашу думку, відповідає підручник «Українська мова» для 6 класу авторів О. Заболотного та В. Заболотного. Його змістове наповнення й методичний апарат сприяють глибокому засвоєнню фразеологічних одиниць, розвитку мовленнєвих компетентностей учнів і формуванню культурної свідомості.

У 6 класі на уроках української мови при вивченні розділу «Фразеологія» використовують загальнодидактичні принципи: науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, свідомості, доступності [46, с. 93]. Варто наголосити на важливості і власне методичних принципів, які обумовлені особливостями явищ лексикології та фразеології. Основою цих принципів є зіставлення слова і предмета чи явища, позначеного даним словом: лексичного та граматичного значень, слів та фразеологізмів за сферами їх вживання, історії слова тощо.

Складовими будь-якого методу навчання є прийоми навчання. Характерною ознакою прийому є його частковість, здатність включатись у будь-який метод, сприяючи його удосконаленню. Відтак на уроках української мови під час вивчення фразеології у 6 класі використовують прийоми мислительної діяльності у всіх методах навчання. До них відносять: аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, узагальнення, абстрагування, класифікацію, диференціацію. До специфічних прийомів належать різні види розбору (усного, писемного, повного, часткового), графічного, міркування, заміна, поширення, перестановка мовних одиниць; моделювання структури речення, словосполучення, конструювання словосполучень, речень певного типу, заміна мовних одиниць співвідносними, лінгвістичний і стилістичний експерименти, алгоритмізація. До цих же прийомів відносяться і прийоми роботи з текстом.

Сучасні лінгводидакти (Х. Іванчук, Е. Палихата, Г. Лещенко) пропонують у доборі методів вивчення фразеологізмів у 6 класі орієнтуватися на цілі навчання, тип уроку й специфіку інтерактивної або ситуативної діяльності учнів.

На основі комунікативної орієнтації виокремлено кілька груп прийомів, що сприяють ефективному засвоєнню фразеологічного матеріалу. Перша група охоплює завдання, спрямовані на засвоєння теоретичних основ фразеології та розвиток умінь уживати сталу лексику у власних висловлюваннях. Йдеться про рольові вправи типу «учень – учитель», мета яких – виявити функції фразеологізмів, їх синонімічні та антонімічні зв'язки, а також лексико-семантичні особливості. Зазвичай такі вправи виконують у парах, де комунікація відбувається між партнерами або з учителем. Також до цієї категорії належать інтерактивні форми роботи, наприклад, «Навчаючи – навчаюсь», коли один учень пояснює іншому спосіб виконання завдання. У підручниках таких вправ чимало, однак їм бракує реальної комунікативної ситуації, тож учителю варто її створити самостійно, адаптувавши завдання до умов спілкування.

Друга група охоплює вправи на створення учнями власних висловлювань – як діалогів, так і монологів – із включенням фразеологізмів у конкретному стилістичному контексті. Основа для таких завдань – тексти, які слугують моделями або відправною точкою для продукування висловлювань. Часто ці вправи мають ігрову форму – конкурси або командні змагання – з чітко визначеним адресатом мовлення: клас, журі, уявна аудиторія. Опорами для побудови висловлювань можуть виступати фразеологізми, прислів'я чи окремі вислови, доречні в певних життєвих ситуаціях. Деякі завдання містять план, інструкцію або додаткові підказки.

Третя група включає завдання, у яких учням пропонують змодельовати мовленнєву ситуацію без опори на готовий текст. Іноді для цього надають візуальні матеріали – малюнки, кадри з мультфільмів, фотографії. Такі вправи, як правило, виконують індивідуально, вони завершальні і не прив'язані до конкретного теоретичного матеріалу уроку. Адресатами висловлювань тут можуть бути однокласники, уявні співрозмовники, члени родини або друзі [38; 49].

На основі аналізу сучасних методичних напрацювань учителів української мови та літератури, спостереження за педагогічною діяльністю можемо виокремити низку методів і прийомів, спрямованих на втілення компетентісно орієнтованого навчання. Головне місце серед методів, які застосовують вчителі на уроках української мови під час вивчення розділу «Фразеологія», посідає метод спостережень та аналізу мовних явищ. Він сприяє активізації пізнавальної діяльності школярів. Окрім того, шестикласники вчаться виокремлювати диференційні ознаки мовного явища, формулювати поняття, робити висновки, обґрунтовувати свої дії під час практичної діяльності. Метод зв'язного викладу матеріалу варто використовувати під час ознайомлення із поняттям «фразеологічна одиниця» та її основними ознаками, з структурно-граматичними типами та стилістичними можливостями стійких словосполучень.

Метод вправ – це один із найбільш важливих методів перетворення знань в уміння та навички. Практичні завдання необхідні при вивченні будь-якої теми, адже саме в такий спосіб у здобувачів освіти формуються вміння застосовувати практично вивчене. Відтак цей самостійний метод навчання вчитель на уроках української мови та літератури може доповнювати, урізноманітнювати, демонструючи зразку актуалізації фразеологізмів у мовленні. Дуже важливо розробити «систему вправ чи комбіновану вправу, яка б складалася з декількох частин або етапів та відповідала всім принципам та аспектам формування фразеологічної компетентності. Для такої вправи можна застосувати принцип міжпредметних зв'язків, зокрема історія, українська і зарубіжна література», – зазначає Т. Денищич [30, с. 306].

Також важливими при вивченні фразеології є інноваційні методи навчання. Т. Денищич вважає, що «сьогодні в умовах захоплення учнів інноваційними комунікаційними технологіями учителям стає все складніше підтримувати інтерес до навчання на традиційних уроках. Учителі знаходяться в активному пошуку нових технологій навчання, які б підтримували увагу учнів, залучали до співпраці, до активної самостійної навчальної діяльності,

оскільки це обумовлено необхідністю формуванням як їхніх предметних, навчальних, так і життєвих компетентностей» [30, с. 303]. Саме тому новітні технології є тим важелем зацікавлення школярів, які сприяють покращенню навчальної діяльності дітей через підвищення їхнього інтересу до засвоєння фразеологізмів, розуміння семантики яких належить до проблемних питань вивчення лексикології і фразеології на уроках української мови.

Серед інноваційних технологій під час вивчення фразеології можуть бути такі види, як:

1. Інтерактивні уроки. Урок можна перетворити в інтерактивний за допомогою використання графічних організаторів, аудіо та відео матеріалів.
2. Змішане навчання. Це поєднання традиційних та інноваційних методів навчання.
3. Лобзик. Цікава техніка вивчення теми у групах. Для її реалізації слід об'єднати школярів у групи. Кожній групі дати на опрацювання певне поняття основної теми, вивчити існуючі, можливо, висунути свої ідеї. Школярі діляться зі своїми однокласниками опрацьованою інформацією, власними висновками.

Окреслені підходи дають можливість шестикласникам проявити свої здібності для пошуку та опрацювання інформації, активізують інтерес до вивчення фразеологізмів як джерела збагачення мовлення. Окрім того, учні більш відповідально відносяться до завдання, оскільки повинні навчити своїх однокласників.

Різновидом активного навчання є вивчення матеріалу на основі запитів. Замість вступної бесіди чи викладу теоретичних відомостей учитель починає заняття із проблемних питань, сценаріїв, тощо. Учням подають тему для дослідження і вони самостійно або разом із групою вивчають певне питання, тему чи підтему для того, щоб знайти відповіді на поставлені вчителем питання, підтвердити чи спростувати сценарії, тези вчителя. Такий підхід до навчання допомагає дітям розвивати свої пошукові та дослідницькі здібності [89].

Отже, у 6 класі вивчення фразеологізмів є важливим складником формування мовленнєвої та лінгвокультурної компетентності учнів. Ефективність цього процесу забезпечує поєднання традиційних і інноваційних методів, зокрема аналітичних, словниково-дослідницьких, візуально-асоціативних та інтерактивних. Значну роль відіграє робота з текстами, творчими завданнями та використання міжпредметних зв'язків. Підручники НУШ пропонують різні підходи до опрацювання фразеології – від виділення окремих розділів до інтеграції в інші мовні теми, що розширює можливості для комунікативного навчання. Провідною залишається роль учителя, який має створити систему вправ, що сприятиме не лише засвоєнню значень фразеологізмів, а й їх доречному використанню в усному й писемному мовленні. Такий підхід допомагає учням розвивати мовну культуру, критичне мислення, креативність та інтерес до рідної мови.

Висновки до розділу 2

Вивчення фразеологізмів у 5–6 класах в умовах реалізації концепції Нової української школи є важливим складником формування мовної і культурної свідомості учнів. Аналіз змісту модельних навчальних програм і підручників, методів і прийомів засвідчує, що ефективне засвоєння фразеологічних одиниць можливе за умови поєднання традиційних й інноваційних методичних підходів, впровадження компетентісно спрямованого навчання, створення ситуацій активного використання фразеологізмів у власному мовленні.

Застосування комунікативно-діяльнісного підходу сприяє і розвитку мовленнєвих умінь, і збагаченню мовлення, і формуванню інтересу до мови як цінності й культурного явища, адже використання фразеологізмів для урізноманітнення висловлення визначає спільний культурно-національний простір українців.

РОЗДІЛ 3

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ АВТОРСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ НАДІЇ ГУМЕНЮК)

3.1. Риси авторського стилю Надії Гуменюк

У сучасному літературному процесі України спостерігаємо тенденцію до регіонального увиразнення художніх текстів. Помітною постаттю для літератури Волині є Надія Гуменюк – авторка, яку вирізняє особливий поетичний світогляд, глибока увага до людських почуттів, зокрема дитячих, проблем суспільства, тонке відчуття національної ідентичності і вміння передавати складні соціальні й моральні проблеми засобами доступної і водночас образно наповненої мови.

Вивчення її творчості на уроках словесності в школі дозволяє відкривати учням світ української літератури, яка сьогодні увиразнена різноманіттям напрямів і течій, цікавими сюжетами й водночас увагою до юних читачів. Відтак художні тексти авторки мають широкий виховний і лінгводидактичний потенціал у контексті дослідження літератури рідного краю, яка почасти залишається на периферії шкільної програми.

Творчий доробок Надії Гуменюк, присвячений дітям і підліткам, відображаючи краєзнавчий потенціал, формує сучасну літературу, яка сповнена ціннісних орієнтирів, важливих для виховання підростаючого покоління. Це відображає індивідуальний авторський стиль письменниці, який вирізняється і тематичним розмаїттям, і виразною мовною палітрою, що органічно поєднує елементи народного мовлення, активну розмовну лексику і яскраву фразеологію. Для глибшого розуміння лінгвістичного потенціалу її текстів в освітньому процесі варто розглянути основні риси, що формують її авторський стиль.

Аналізуючи авторський стиль, варто зауважити, що авторка свідомо відбирає й поєднує мовні одиниці у незвичні комбінації відповідно до власного світобачення й ідейно-естетичних намірів, а також добирає влучні

слова. Він відображає історичну епоху, мовні тенденції й надає уявлення про граматичну організацію мови того часу.

Індивідуальний стиль (ідіостиль) – це система мовних засобів, притаманних конкретному письменнику, що вирізняє його творчість серед інших [68, с. 38]. Вивчення ідіостилів українських митців є актуальним із кількох причин: для історії української літературної мови це демонструє роль авторів у нормуванні і розвитку національної мови й визначенні етапів її еволюції. Риси ідіостилу вагомі і для лінгвостилістики, адже відображають письменницький задум, який втілено в естетичних орієнтирах художнього тексту, процес словотворення, виражальні можливості мови.

Мовна картина світу письменника, очевидно, співвідносна з національною. А. Лисиченко наголошує: «...вбираючи в себе обидва види етнічного коду, колективного й індивідуального, мовна картина ідентифікується в особливостях слововживання, семантичному наповненні мовних одиниць, їхньому експресивному забарвленні, що по-різному реалізується в різних видах комунікації» [50, с. 38].

Наприкінці дев'яностих років Надія Гуменюк дебютувала як дитяча письменниця («Чапики - Чалапики», «Веселка для Веселика», «Де гуляє крокотам», «Казка про козака Ярка і Яринку-Живинку», «Котилася писанка», «Святвечір»). Книжка «Веселка для Веселика» була представлена в Києві на книжковій виставці у Національній спілці письменників України як одне з найкращих видань для дітей у 2001 році. До цього її життєвий і творчий шлях був безпосередньо пов'язаний зі збереженням і розвитком української культури, адже працювала в обласних волинських організаціях Українського фонду культури, Союзу українок, в обласній комісії з питань утвердження української мови, а пізніше очолювала Волинську обласну організацію Всеукраїнського товариства «Просвіта». Письменниця належить до Національної спілки письменників України.

Окрім прозових текстів, до її творчої спадщини входять і поезії (збірки «Країна світла», «Каріатида», «Однокрил», «Тайнопис тиші» і «Голос

папороті»)), яким властиві громадянське звучання, філософське осмислення світу, ширість. Її поетична сторінка творчості сповнена ліричним струменем, що балансує на межі жорстокої дійсності і пошуку ідеалу, земного і небесного, скороминущого і вічного.

Є. Баран щодо її авторського стилю зазначає: «Легка й доступна поетична мова Надії Гуменюк. Немає насильства літературної штучності у слові й образі. Таке природне взаємопереплетіння: життєвого досвіду, таланту й літературної традиції» [7, с. 3]. Дослідники наголошують, що диференційною рисою її творчості є насамперед «...виражена притчевість, що робить її цікавою не тільки для сучасного, а, хочеться вірити, і для прийдешнього читача. Ця притчевість іде не лише від доброго знання світової літератури, а також від народної традиції (...)» [64].

Ідіостиль Н. Гуменюк, відтворює українську прозу на межі ХХ – початку ХХІ століття. Він репрезентує побутування західноукраїнського регіонального зразка літературної мови. На мовному рівні організації художнього тексту стиль письменниці можна охарактеризувати як яскраво емоційний, живий і доступний, з глибоким відчуттям дитячої психології, адже мовлення персонажів насичене лексемами розмовного стилю. Авторка широко використовує зменшено-пестливі форми іменників і прикметників («лякалочка», «бабусенька», «білесенький»), що додає текстам інтонаційної м'якості, емоційної наснаженості і наближеності до світу дитини чи підлітка [34].

Важливу роль у стилістиці текстів відіграють також фразеологізми, серед яких трапляються і загальноновживані («як у воду канув», «ні пари з вуст», «душа в п'яти пішла»), і регіонально марковані, що надають мовленню персонажів автентичності й локального мовного колориту, відображаючи культуру спілкування українців. Часте використання народних прислів'їв, приказок, порівнянь, а також мовних кліше з дитячого мовлення посилює відчуття реалістичності і природності, адже від старших членів сім'ї читачі чують схожі реченнєві конструкції, мовні одиниці, які збагачують мовлення.

Н. Гуменюк послуговується і традиційними формами фразеологічних одиниць, й оказіонально трансформованими, які передають особливості її художнього світосприйняття, витворюючи індивідуально-авторський словник. Як зауважують Т. Дурда і Н. Свистун, окреслені видозміни полягають у «розширенні, звуженні або скороченні компонентного складу, заміні компонентів та контамінації» [34, с. 182].

Письменниця за допомогою просторічних лексем формує образ персонажа, відтворює його психо-емоційний стан, риси зовнішності тощо. Така характерна риса індивідуального стилю свідчить про прагнення емоційно маркувати тексти. Частотно використані побутовізми, зокрема у спілкуванні між дорослими і дітьми, привертають увагу читача і водночас відтворюють локальний мовний колорит. Діалектизми в художніх текстах для дітей використано у діалогах дітей зі старшими, досвідченими людьми, які репрезентують світ дорослих, що готові допомогти в критичній ситуації. У творах для дітей лексика з елементами розмовності набуває виразного емоційно-експресивного забарвлення: через такі мовні засоби авторка висловлює своє ставлення до подій або персонажів, а також формує загальний настрій твору, безпосередньо передаючи його читачеві.

Синтаксична організація речень у творах Надії Гуменюк здебільшого не ускладнена, проте і не позбавлена художньої виразності, що і формує її ідіостиль. Частотно у текстах зафіксовано: еліптичні конструкції, вигуки («Ой лишенько!», «Ги-ги!», «Ага!»), риторичні запитання. Авторка вміло балансує між художністю й зрозумілістю, що робить її тексти цінним матеріалом не лише для літературного аналізу, а й для формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови. Науковці зауважують, що мовна картина художніх текстів вирізняє творчість Надії Гуменюк, адже вони написані неускладненими синтаксичними конструкціями з поглибленою метафоричністю і водночас асоціативністю [34].

Таким чином, індивідуальний мовний стиль Надії Гуменюк відзначається гнучкістю, емоційною забарвленістю і виразним національним

підґрунтям. У її творах мова виконує не лише естетичну функцію, а й важливу виховну й дидактичну роль. Саме тому художні тексти Надії Гуменюк, зокрема обрані нами для дослідження, становлять цінне джерело для використання на уроках української мови з метою збагачення словникового запасу школярів, вивчення фразеологічного багатства української мови (особливо з урахуванням його регіонального функціонування), удосконалення зв'язного мовлення й формування читацької компетентності.

У прозових творах для дітей письменниця привертає увагу до загальнолюдських проблем: збереження екології, любов до тварин, турбота про домашніх улюбленців. Дослідники її творчості (Л. Конончук, Т. Яценко, О. Дем'янюк) підкреслюють, що її ідіостиль вирізняється образною багатоплановістю і семантичною насиченістю: навіть прості сюжети у творах для дітей і юнацтва наповнені фольклорними алюзіями, народними прислів'ями, приказками та фразеологічними одиницями, що відображають морально-етичні орієнтири української культури. У творах для дітей письменниця використовує локальні географічні назви Волині, зокрема Луцька й навколишніх сіл, як основу для художнього моделювання простору. Хронотоп її художніх текстів формується під впливом міфопростору українців, поєднанням минувшини і сучасності як нерозривно пов'язаних реалій.

Отож, ідіостиль Надії Гуменюк можна визначити як поетично-фольклорний, етнографічно маркований, з автентичним розмовним стилем мовлення, де поєднання фразеологічного багатства, ліризму й філософічності формує особливий художній світ письменниці, орієнтований як на дитячу, так і на дорослу аудиторію. Її ідіостиль постає не лише естетичним явищем, а й важливим чинником збереження й популяризації національно-культурних традицій у сучасній українській літературі, репрезентуючи волинську сторінку.

3.2. Особливості вживання фразеологізмів у прозових текстах Надії Гуменюк

У сучасних лінгвістичних дослідженнях простежується зростання інтересу науковців до вивчення функцій, лінгвостилістичного потенціалу і текстотвірних можливостей фразеологізмів як складників індивідуального світобачення у художній картині світу письменників. Аналіз фразеологічної системи української мови на матеріалі художніх творів дозволяє виявити активні тенденції у розвитку фразеології, простежити зміни у формах усталених висловів у різних функціональних контекстах, дослідити стилістичні можливості оказіональних трансформацій та глибше зрозуміти взаємозв'язок семантики й прагматики фразеологічних одиниць [19].

Фразеологізми як окремі мовні одиниці увиразнюють мовлення, надають йому експресивності, емоційної наснаженості і відображають мовну картину світу мовця. Творчість Н. Гуменюк привертає увагу дослідників, адже мова її творів легка, милозвучна, яскрава, доступна для сприймання будь-якого читача. У художніх текстах для дітей фразеологічні одиниці – це окремий лексичний шар, який відкриває багатство рідної мови, тому варто використовувати цей матеріал для вивчення фразеології на уроках української мови в школі в 5-6 класах.

У нашому дослідженні було обрано такі твори для аналізу: повісті «Чупакабра і чотири “мушкетери”» [27] й «Літо з амазонками» [25]; дев'ять оповідань зі збірки «Манюня і Марципан» [26]. У них фразеологічні одиниці є важливою складовою образного народнорозмовного забарвлення художнього тексту. Н. Гуменюк використовує і загальноновживані фразеологізми, й адаптовані під локальні й індивідуально-авторські особливості мовлення.

Фразеологічні одиниці актуалізовано для:

1) опису природних явищ (як-от, «*Дощ ішов уже третю добу. ... Затихав, ненадовго, набирався сил, а тоді знову лив як з відра*» [27, с. 80]);

2) взаємин між персонажами (напр., «Друг, із яким вони за стільки років *не один горщик каші разом з'їли* і не з однієї халепи разом вибиралися?» [27, с. 24]);

3) їх характеристики («З тебе, Ярцю, вершниця – як з *клоччя батіг!*» [25, с. 22]; «Та вони обоє разом його *одного копита не варті!*» [25, с. 22]; «А Сашко хоч і *не хапає зірок з неба*, але ж башковитий» [27, с. 32]).

Почасти використано паремійні одиниці (прислів'я та приказки) у мовленні героїв для того, щоб відтворити життєві настанови, ціннісні орієнтири і філософські сентенції (напр., «Сказано ж: *береженого і Бог береже!*» [25, с. 77]; «Ох бабуся! Сама ж каже: «*Поперед невода риба не лови*», «*Не кажи «гон», поки не перескочиш*» [26, с. 77]). Також зафіксовано в обраних текстах фразеологічні одиниці вигуків походження, як-от, «Тьху-тьху-тьху! *Цур йому пек!*» [25, с. 12]; «Вой падку мій!» [25, с. 51]. Вони відтворюють реакцію мовця на реалії у позамовній дійсності [18, с. 24].

За результатами дослідження художніх текстів Н. Гуменюк, зокрема у творах для дітей, фразеологічні одиниці за будовою функціонують по-різному, зокрема як розширені за структурою, з заміною окремих сталих компонентів, зі зміною семантики з метою адаптації до тексту. Відтак модифіковані фразеологічні одиниці посилюють емоційно-оцінний аспект авторського мовлення. Варто зауважити, що часто у межах одного речення подано синонімічні ряди, як-от: «І все, *ні слуху ні духу*, наче *крізь землю провалився* чи *у воду впав*» [27, с. 141]. Окрім цього, вони функціонують у тексті і як антоніми: «Зате моя бабуся любить повторювати: «*Менше знаєш – краще спиш*». Але я вважаю, що цей фразеологізм уже давно застарів, архаїзмом став. Нове покоління вибирає інший: «*Що менше дрімаєш – то більше знаєш!*» [27, с. 68]. Варто зауважити, що здебільшого саме мовлення старших за віком персонажів насичене фразеологічними одиницями різних типів (приказками, прислів'ями, сентенціями), адже в такий спосіб авторка демонструє їх важливість у розвитку подій і водночас передає народну мудрість, виражену в слові.

Для диференціації фразеологічних одиниць, які використовує авторка у своїх творах, актуалізовано семантичну класифікацію П. Дудика. Дослідник удосконалив напрацювання академіка В. Виноградова, доповнивши їх. Ми вважаємо, що доцільно використовувати саме цю модель для дослідження, адже вона охоплює те різноманіття, що репрезентовано у мовному наповненні художніх текстів Н. Гуменюк, обраних нами для мовознавчого вивчення:

1. Ідіоми – об'єднуються семантичною неподільністю, синтаксичною нерозкладністю й замкненістю; зміст ідіоми прямо не впливає з лексичного значення її елементів (наприклад, «бути на близькій нозі»).

2. Фразеологічні єдності – одиниці, значення компонентів яких трохи ослаблене вільнішою семантичною зв'язаністю структурних одиниць (як-от, «намилити голову»).

3. Фразеологічні вирази, які об'єднують паремійні одиниці – прислів'я і приказки (напр., «за моє жито ще мене й бито», «що легко нажить – з дому біжить»). Вони структурно складаються зі слів з вільними значеннями, не виступають семантичним еквівалентом окремого слова.

4. Фразеологічні сполучення – одиниці, що приховують у собі метафору, мають досить прозору внутрішню форму (напр., «прибитий горем»). До них належать також фразеологізми-професіоналізми: (як-от, «вигнати діди» (гончарське), що означає «нагріти вироби так, щоб вогонь виходив з горна»).

5. Фразеологізовані словосполучення, в яких компоненти об'єднуються не метафоричністю, а їх синтаксичною неподільністю (напр., «шкода й гадки», «ось тобі на») [32].

Фразеологічні одиниці у творах Надії Гуменюк відіграють важливу роль у формуванні мовної специфіки її індивідуального стилю, збагачують художній текст експресивно-емоційною лексикою і водночас національним мовним колоритом. У повісті «Літо з амазонками» вони не лише створюють яскравий емоційний фон, а й виконують функцію характеристики персонажів, відтворення живого народного мовлення та посилення комічних і динамічних елементів сюжету. Зафіксовані фразеологічні одиниці зібрано в *Додатку А*.

У тексті спостерігаємо частотне використання ідіом («звалитися на голову» [25, с. 7], «п'ятами наживав» [25, с. 15], «крізь землю провалилися» [25, с. 7], «громом прибита» [25, с. 61]). Вони сприяють індивідуалізації мовлення героїв, відтворюючи їхню спонтанність, природність і розмовний характер реплік. Такі звороти часто вживаються у ситуаціях несподіванки чи небезпеки, підсилюючи драматизм або комізм події.

Фразеологічні єдності («останні волоски дибки стали» [25, с. 18], «краєчком ока глянути» [25, с. 35], «до кущів прикипіли» [25, с. 8]) у творі тісно пов'язані з візуальною образністю і передають психологічний стан персонажів – переляк, подив, цікавість. Їхня семантика залишається зрозумілою, але вони мають значну експресивну силу, що підсилює емоційне забарвлення ситуацій.

Важливе місце займають паремії – прислів'я та приказки («Чув дзвін, та не знаєш, де він» [25, с. 10], «Їж борщ з грибами – тримай язик за зубами» [25, с. 14], «Хто не ризикує, той не п'є шампанського» [25, с. 70]), які відображають народну мудрість і вплітають у текст елементи фольклорної традиції. Вони підкреслюють зв'язок героїв із побутовим середовищем села і відтворюють автентичність мовлення.

Окрему групу становлять фразеологічні сполучення («...рак за горою свисне» [25, с. 13], «...все активніше підкидала хмизу у вогонь» [25, с. 25], «...що собаці п'ята нога» [25, с. 76]), які мають виразну метафоричність і сприяють образності тексту. Їх використання збагачує описові фрагменти, допомагає авторці передати гумор і легкість дитячого світосприйняття.

Наявність фразеологізованих словосполучень («Не раз Квачиха аж кулачками сукала від злості» [25, с. 18], «до кінця днів своїх» [25, с. 78]) свідчить про природність авторської мови, адже вони функціонують як звичні розмовні формули, що підтримують невимушений стиль оповіді.

Фразеологізми у тексті «Літо з амазонками» є не лише стилістичним засобом, але й компонентом, який забезпечує автентичність мовного простору, передає національно-побутові особливості мовного середовища і сприяє

емоційній насиченості твору. Їх різноманіття у повісті створює ефект «живої розмови» персонажів.

Для дослідження функціонування фразеологічних одиниць у повісті «Чупакабра і чотири “мушкетери”» (детальніше – у *Додатку Б*) ми скористалися тим же підходом у їх розмежуванні і встановили, що переважають насамперед ідіоми, які вирізняються семантичною неподільністю й експресивністю. Почасти вони актуалізовані для емоційної характеристики персонажів або ситуацій. Наприклад: «мов корова язиком злизала» [27, с. 111], «спіймаєш нас – як вітра у полі» [27, с. 62], «аж мороз поза шкірою» [27, с. 60], «серце кров'ю обливається» [27, с. 87]. Усі ці фразеологічні одиниці сприяють формуванню у читача яскравих візуальних образів, адже частотність актуалізації у мовленні персонажів (і дітей, і дорослих) відтворює притаманну рису спілкування українців з використанням народної фразеології.

Менш високим рівнем частотності використання відзначено також фразеологічні вирази, які слугують засобом стилізації тексту і виконують функцію народного «коментаря» до подій, засвідчуючи культурний контекст середовища спілкування мовців, як-от:

1. «Хто шукає, той завжди знаходить» [27, с. 55] – акцентує на винагороді за наполегливість, використовується авторкою як повчальна сентенція.
2. «Скільки вовка не годуй, а він все у ліс дивиться» [27, с. 178] – надає оцінку непостійності або невдячності; додає іронічності висловленню.
3. «Яблучко від яблуні далеко не відкотиться» [27, с. 129] – приказка, що підкреслює спадковість рис характеру персонажа.

Таке використання фразеологічних одиниць тісно пов'язане з виховним потенціалом твору, адже вони знайомлять юних читачів із фольклорними джерелами української мови.

Фразеологічні сполучення у цьому тексті постають в узвичаєній структурі, але стилістично наповнюють текст додатковою образністю (напр.,

«Так Филинка й пустила нас на свій город. Вона його береже як зіницю ока» [27, с. 50] – позначає щось надзвичайно цінне, функціонує у побутовому контексті (догляд за городом); «Я ж її знаю, як своїх п'ять пальців» [27, с. 165] – характеризує досконале знання чогось, у тексті використано для підкреслення обізнаності персонажів у місцевості). Ці фразеологічні одиниці пов'язані з відтворенням побуту і працьовитості персонажів, що особливо важливо для виховання естетичного відчуття мови у щоденному спілкуванні.

Фразеологізовані словосполучення позначають усталені мовні звороти розмовного походження («ні сіло ні впало» [27, с. 9] – підкреслює несподіваність ситуації, вводить елемент дитячого здивування). Вирази на зразок «накивати п'ятами» [27, с. 128], «кусючі мурашки по тілу поповзли» [27, с. 77], «мов корова язиком злизала» [27, с. 111] підсилюють емоційність оповіді, надають їй й образності. Письменниця активно послуговується ними у художніх текстах для створення комічних ситуацій, які відтворюють дитячу безпосередність і допитливість (як-от, «І чого це ти, мій преславний Радиславе, скривився, як середа на п'ятницю? Чи не з лівої ноги часом встав?» [27, с. 30]). Такі фразеологізми не лише оживлюють текст, а й роблять його емоційно наближеним до дитячої аудиторії, адже позначені насамперед маркером розмовності.

Особливістю авторської актуалізації фразеологізмів у тексті «Чупакабра і чотири “мушкетери”» є їх органічне вплетення у сюжетну канву і діалоги персонажів. Часто фразеологізми стають джерелом гумору і гри зі словом, наприклад, у випадку переосмислення традиційного вислову «менше знаєш – краще спиши» [27, с. 68], який діти трансформують на «що менше дрімаєш – то більше знаєш». У такий спосіб авторка веде діалог з читачем, адже залучає його до осмислення мовних явищ на прикладі фразеологічних одиниць.

Фразеологічні одиниці у збірці оповідань Надії Гуменюк «Манюня і Марципан» є невід'ємним складником її ідіостиллю і виконують важливі семантичні й стилістичні функції. Згідно з класифікацією П. Дудика, у текстах авторки представлені всі основні типи фразеологізмів, що не лише

урізноманітнюють мовну тканину, а й роблять дитячу прозу яскравою, образною й емоційно насиченою. Найчисельніша група – ідіоми, які вирізняються цілісністю семантики: «Маркіян глянув на замкову стіну і *волосся* в нього *на голові стало дибки*» [26, с. 81], «І ось згадав я раптом вночі той його погляд – і сон як *рукою зняло*» [26, с. 92], «За ним дружно, *лапа в лапу*, бігли Бася і Бос» [26, с. 60], «Теж мені невільник знайшовся... Раб, до галери прикований... Та в тебе *волі – як проса на полі*» [26, с. 4].

До фразеологічних єдностей, мотивованих внутрішньою формою, належать такі одиниці: «Отож і тягнеться він скрізь за нею, *нитка за голкою*» [26, с. 8], «*Розкрив рота, як ворота*» [26, с. 6], «*Як рак за горою свисне*» [26, с. 70], «Отож, наш Маркіян гуляє як забажає: куди голова задумає, *куди ноги несуть*» [26, с. 78]. Вони посилюють образність тексту, створюють виразні порівняння і метафори, адже доповнюють звичне зрозуміле висловлення, виконуючи роль фразеологізованого відповідника. Такі одиниці часто супроводжують опис дій та емоцій персонажів, формуючи у читача яскраві зорові образи.

Важливу роль у тексті відіграють фразеологічні вирази (прислів'я й приказки), які мають елементи народної мудрості і водночас – виховне значення: «*Береженого Бог береже*» [26, с. 100], «*Поперед невода риба не лови*» [26, с. 77], «*Не кажи «гон», поки не перескочиши*» [26, с. 77], «*Хто рано встає, тому Бог дає*» [26, с. 100]. Здебільшого вони пов'язані з християнськими віруваннями українців, тому актуалізація в тексті є ще одним елементом мовної картини світу українців. Їх використання створює місток між усною народною творчістю та дитячою літературою, сприяє формуванню мовно-культурної компетенції учнів і виконує дидактичну функцію.

Фразеологічні одиниці у творі Надії Гуменюк «Манюня і Марципан» теж демонструють багатство мовних ресурсів української фразеології, хоча у порівнянні з іншими художніми текстами кількісно зафіксовані рідше. Ми розмежували їх за класифікаційним підходом і встановили, що за частотою використання переважаючими є ідіоми, до яких належать одиниці, які

підсилюють значення тієї чи тієї дії персонажів: як-от: «...Але та навіть *вухом не повела...*» [26, с. 3]; «Наказувала не відпускати від себе, бо чкурне за пагорб, заховається між кущами – і *шукай вітра в полі*» [26, с. 44]; «Отож, наш Маркіян гуляє як забажає: *куди голова задумає, туди ноги несуть*» [26, с. 78]; «Маркіян глянув на замкову стіну і *волосся в нього на голові стало дибки*» [26, с. 81]; «З самого ранечку ще й *чорти навкулачки не б'ються*» [26, с. 42]; «*Без року тиждень* поробив, а вже йому подавай банани, апельсини...» [26, с. 70]. Вони слугують мовним засобом, який увиразнює дії персонажів, підсилює їх значення для розвитку сюжету і водночас наповнює текст емоційно-оцінною конотацією. Почасті ідіоми структурно належать до одного речення, рідше – функціонують в окремому: «*Як рак за горою свисне*» [26, с. 70].

Не менш частотними за кількісним параметром функціонування у тексті є фразеологічні вирази – прислів'я (наприклад, «Ех, *високе до неба, а дурне як не треба*» [26, с. 48]; «Отак, *надіявся дід на мід, та й втратив обід*» [26, с. 56]; «В цьому лісі змін немає. *Але береженого Бог береже*» [26, с. 100]). Вони стилістично доповнюють емоційно-експресивну лексику, що використано для характеристики персонажів, їх дій і вчинків (як-от, «...Марципан *вирізняється серед усіх сільських котів: суне свого цікавого носа до чужого проса...*» [26, с. 8]; «Мовляв, *нічого не знаю – моя хата скраю*» [26, с. 57]; «Отож, наш Маркіян гуляє як забажає: *куди голова задумає, туди ноги несуть*» [26, с. 78]). Здебільшого функціонують у реченнях конструкції на зразок: «предикативний центр + фразеологічний вираз». В окремих синтаксичних конструкціях вони поєднані в синонімічні ряди для посилення дидактичного змісту, як-от, «Ох бабуся! Сама ж каже: «*Поперед невода риби не лови*», «*Не кажи «гон», поки не перескочиш*» [26, с. 77]. Часто письменниця використовує їх як самостійні речення, адаптовуючи до змісту тексту: «*Цікаві Варварі ніс відірвали*» [26, с. 86]; «*І я не я, і крадіжка не моя*» [26, с. 87].

До менш продуктивних фразеологічних одиниць у цьому тексті належать фразеологічні сполучення, які використані частіше як компонент порівняльної конструкції з початковою лексемою «ніби», «як» («Отож і

тягнеться він скрізь за нею, *як нитка за голкою*» [26, с. 8]; «Відтоді Марципан вже не ходив за Манюнею на відстані, *ніби на шнурку!*» [26, с. 14]). Здебільшого вони синтаксично виконують роль другорядного члена речення і позиційно прив'язані до його периферії («Волю Манюні і мені...» Теж мені невільник знайшовся... Раб, до галери прикований... Та в тебе волі – *як проса на полі...*» [26, с. 4]), рідше – є компонентом порівняльних конструкцій («Отож і тягнеться він скрізь за нею, *як нитка за голкою*» [26, с. 8]).

Найменшою частотністю позначені фразеологічні єдності, значення яких пов'язане з переносним значенням і образністю: «Наказувала не відпускати від себе, бо чкурне за пагорб, заховається між кущами – і *шукай вітра в полі*» [26, с. 44]; «Тут через город *рукою подати*» [26, с. 144]; «Пізніше сусіди спіймали тхорика, який до любитівських курей занадився, - *застали на гарячому...*» [26, с. 183]).

Узагальнюючи, варто наголосити, що фразеологічні одиниці у художніх текстах Надії Гуменюк, обраних нами для дослідження, виконують важливу стилетвірну роль, адже передають через мовлення колорит української мови, якою послуговуються щоденно. Дослідники, зокрема М. Цуркан, зауважують, що в художньому тексті «...поява мовних одиниць із регістром розмовності, як і всіх інших, мотивована художнім задумом письменника, обраною темою твору, комунікативними ситуаціями, у яких вона розгортається» [85, с. 107].

У текстах волинської письменниці вони відіграють важливу роль, адже насамперед відтворюють живе мовлення, зберігаючи його народнорозмовний варіант. Окрім цього, в такий спосіб реалізовано лінгвостилістичний потенціал таких художніх текстів, оскільки він набуває особливого емоційного забарвлення, яскравої образності, яка сягає своїм корінням фольклорної основи. Це особливо актуально в час, коли художні тексти для дітей часто перенасичені словами іншомовного походження, а фразеологізми, використані Надією Гуменюк, повертають відчуття автентичного мовлення українців, мовленнєва культура яких відображає особливості національної культури.

Унікальність ідіостилю Надії Гуменюк щодо актуалізації фразеологічних одиниць полягає в поєднанні традиційної народної фразеології з розмовними й ситуативними виразами, які відтворюють мовленнєву традицію українців. Авторка органічно вплітає фразеологізми у діалоги персонажів, уникаючи штучності, варіює стилістичні пласти фразеології: поряд із прислів'ями, в яких закладена дидактична семантика, з'являються фразеологічні одиниці розмовного стилю, що поєднує виховний і художньо-ціннісний потенціал тексту. Переважають загальновідомі фразеологічні одиниці, які подекуди трансформовано під деталі сюжету. Це дозволяє стверджувати, що твори для дітей Надії Гуменюк доречно використовувати у шкільному курсі української мови та літератури, адже вони вміло вплетені в мовлення персонажів і не перенасичують текст штучністю, відображаючи різноманіття українського фразеологічного багатства.

3.3. Методи вивчення авторської фразеології

Фразеологізми належать до фольклорних текстів, які репрезентують емоційну насиченість і різноманітність виражальних засобів рідної мови. Опрацьовуючи на уроках української мови фразеологічні одиниці, учні осмислюють також закономірності фольклорного мовлення. С. Єрмоленко виокремлює для поняття «мова фольклору», під яким об'єднує мову жанрів усної народної творчості. Вона зауважує, що у фольклорних текстах сконцентовано той досвід народу, який сформував і формує сьогодні народно-поетичний словник, фразеологію, різноманіття синтаксису, вислови й етикетні формули, усталені традиційні мотиви і національно-мовну символіку [79, с. 354]. Н. Данилюк слушно зауважує, що актуалізація в мовленні українців фразеологічних одиниць опирається на етнолінгвістичних контекст «народної творчості загалом, без знання якого її семантика не буде зрозумілою» [28, с. 121]. Особливо актуально це для творчості тих письменників, які створюють тексти для дітей і підлітків, передаючи багатство рідної мови і її виражальні можливості, оскільки, на жаль, спостерігаємо

збіднення мовлення сучасного українського школяра, лексичний запас якого сформовано значною мірою словами іншомовного походження, росіянізмами, суржилом, сленгом тощо.

Семантика фразеологічних одиниць в обраних для дослідження творах для дітей Надії Гуменюк (повісті «Чупакабра і чотири “мушкетери”» [27], «Літо з амазонками» [25]; дев'ять оповідань зі збірки «Манюня і Марципан» [26]) тісно пов'язана з конкретними життєвими ситуаціями героїв і спрямована на створення яскравої, емоційно наповненої образності, яка є зрозумілою для дітей і підлітків. Наприклад, ідіома «волосся стало дибки» [26, с. 81] безпосередньо передає емоцію страху, тоді як вираз «розкрив рота, як ворота» [26, с. 6] позначає здивування або гнів. Семантична прозорість більшості фразеологізмів (особливо фразеологічних єдностей і сполучень) сприяє тому, що школярі можуть інтуїтивно осягнути їхнє значення, що відповідає пізнавальним можливостям учнів 5–6 класів.

Вивчення фразеології у шкільному курсі української мови повинно ґрунтуватись на компетентісно орієнтованому підході, який дозволить не лише сформувати вміння тлумачити семантику окремих загальнодоступних фразем, а й навичку використовувати їх у своєму мовленні як доступний вербальний засіб вираження. Як свідчить практика педагогів, сучасне мовлення школярів відрізняється збідненням лексичного запасу, що знижує інтерес до вивчення фразеологічних одиниць. Перед учителем постає завдання не лише сформувати відповідні уміння і навички, а й зацікавити учнів у вивченні фраземіки. Відтак виникає потреба у методичному супроводі і виборі того навчального матеріалу, який сприятиме досягненню освітніх завдань.

Тексти Надії Гуменюк, обрані нами для дослідження, наповнені фразеологічними одиницями, а відтак – доречні для вивчення цього мовознавчого розділу в межах модельних навчальних програм. Вважаємо, що доречно залучити обраний за посередництвом вчителя і дітей той текст, який стане найбільш цікавим для всіх, й актуалізувати його на уроці української

літератури. Таким чином буде залучено інтегровані міжпредметні зв'язки і водночас різностороннє вивчення художнього тексту.

На основі аналізу фразеологічних одиниць, які використані в творах для дітей письменницею Надією Гуменюк, вважаємо за доцільне послуговуватися цим матеріалом для вивчення фразеології у шкільному курсі української мови завдяки окремим методам. На нашу думку, доречно враховувати при цьому кілька факторів: поєднувати традиційні й інноваційні методи, орієнтуватися на навчально-пізнавальну активність класу, враховувати інтереси і зацікавлення учнів, щоб вивчення фразеології було компетентнісно орієнтованим.

Відтак серед традиційних найпоширенішим і компетентнісно спрямованим є *метод вправ*, які доцільно використати на етапі формування умінь і навичок. Відтак можна запропонувати учням такі:

1. Поясніть значення фразеологізму з речення «Вочевидь, його серцевину зламали і ключ тепер – що *собаці п'ята нога*» [25, с. 76] (з твору Н. Гуменюк «Літо з амазонками») за допомогою фразеологічного словника.

2. Складіть речення з фразеологізмом з твору Надії Гуменюк «Маркіян глянув на замкову стіну і *волосся* в нього *на голові стало дибки*». Поясніть його значення.

3. Знайдіть у реченні з повісті Надії Гуменюк «Чупакабра і чотири “мушкетери”» фразеологізм і поясніть його значення, скориставшись фразеологічним словником: «Що Сашко, що Олесь – *обоє рябоє*. Всякими бувають – то такі слухняні й чемні, що *хоч до рани прикладай*, а то як учворять щось, як *викинуть* якогось коника, то *хоч стій, хоч падай*» [27, с. 32].

4. Перебудувати речення з твору Надії Гуменюк «Літо з амазонками», замінивши фразеологізм одним словом: «Поки Ярина стояла, *наче громом прибита*, прибульці наблизилися до самого острова» [25, с. 64].

5. Вправа «Знайди в тексті». Прочитайте уривок із «Манюні і Марципана» і випишіть із нього фразеологізми. Поясніть, чи допомогли вони вам краще уявити події у творі. Уривок: «Отож і тягнеться він скрізь за нею,

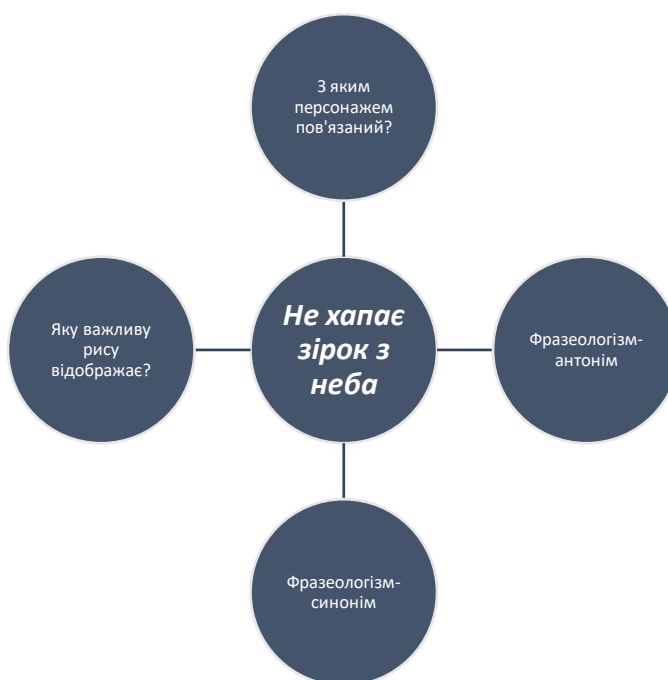
як нитка за голкою. Вже й сонце на захід покотилося, а мандрівників – як хапун вхопив».

6. Встановіть відповідність між початком і завершенням прислів'їв і приказок з твору Надії Гуменюк:

1) Яблучко від яблуні	тримай язик за зубами.
2) Менше знаєш –	той завжди знаходить.
3) Хто шукає,	краще спиш.
4) Їж борщ з грибами –	далеко не відкотиться.

До ефективних практичних методів навчання належить гронування, або метод «Асоціативний куш». Почасти його використовують як окрему навчальну стратегію, спрямовану на вдосконалення комунікативних навичок учнів і водночас залучення креативного мислення. При вивченні використання Надією Гуменюк фразеологічних одиниць у текстах для дітей доцільно запропонувати укласти асоціативний куш до фразеологізму. Пропонуємо укласти асоціативний куш за зразком такої авторської моделі:

Рис. 3.3.1. Модель авторського використання методу «Асоціативний куш» при вивченні фразеологічних одиниць на уроці української мови (за художніми текстами Надії Гуменюк)

Її можна актуалізувати і на уроці української мови, і на уроці української літератури при вивченні художніх текстів Надії Гуменюк чи інших авторів.

Після опрацювання семантики фразеологічних одиниць для глибшого осмислення їх значення в мовленні доцільно розвивати креативне мислення завдяки *творчим завданням*.

1. Створення коміксу. Учні обирають фразеологізми з твору і створюють короткий комікс, де герої показують їхнє значення через дії та діалоги. Це поєднує образне мислення і розуміння семантики фразеологічних одиниць у мовленні.

2. Фразеологічний портрет персонажа. Учні обирають персонажа твору і за допомогою фразеологізмів описують його характер, емоції та поведінку. Завдання можна виконати письмово, у вигляді постера або інтерактивної презентації.

3. Фразеологічний кросворд або ребус. Учні складають кросворд чи ребус із фразеологізмів із творів Надії Гуменюк. Інші учні розв'язують його, пояснюючи значення кожного виразу.

Відповідно до вимог НУШ важливо використовувати й інноваційні, адже це сприятиме якісному опануванню школярами цього курсу. Вони спрямовані на застосування учнями теоретичних навичок і формування вміння ними послуговуватися у щоденному мовленні. Як свідчить практика, особливе зацікавлення у школярів викликають ігровий і проєктний методи, а також залучення комп'ютеризованого навчання [72, с. 69]. Використання дидактичних ігор, які дозволяють зацікавлювати учнів і працювати над осмисленням семантики фразеологізмів, формуванням уміння використовувати їх у різних ситуаціях спілкування, зацікавлює учнів: «У дидактичній грі як формі навчання взаємодіють навчальна (пізнавальна) та ігрова (цікава) сторони. Відповідно до цього вчитель одночасно навчає учнів і бере участь у їхній грі, а учні, граючись, навчаються. Пригадаймо слова Конфуція, що “учитель та учень ростуть разом”, а тому ігрові форми уроків дозволяють рости як учням, так і вчителю. Коли вчитель використовує на

уроці елементи гри, то в класі створюється доброзичлива обстановка, бадьорий настрій, бажання вчитися [44]. Пропонуємо кілька *дидактичних ігор*:

1. «Відгадай». Учитель заздалегідь формує картки з фразеологізмами з тексту Н. Гуменюк. Один із учнів обирає намання картку і показує учням класу жестами, мімікою, рухами цей фразеологізм. Завдання інших учасників – відгадати. Можна запропонувати провести цю гру з участю команд.

2. «Фразеологічний ланцюжок». Учитель пропонує командам на вибір намання картки з фразеологізмами з твору Н. Гуменюк, який вони читали. Завдання: скласти якомога швидше зв'язну розповідь, використовуючи ті фразеологізми, які вони обрали.

3. «Відгадай момент». Учитель зачитує речення з фразеологізмом з твору Н. Гуменюк, який вони читали. Завдання полягає в тому, щоб відгадати момент з тексту чи персонажа, якого він описує. Наприклад:

1) Відгадати, про якого персонажа ці слова з повісті «Чупакабра і чотири “мушкетери”»: «А ... хоч і *не хапає зірок з неба*, але ж башковитий» [25, с. 32]. Відповідь: Сашко.

2) Відгадати, про кого, окрім Сашка, ці слова: «Що Сашко, що ... – *обоє рябос*. Всякими бувають – то такі слухняні й чемні, що *хоч до рани прикладай*, а то як учворять щось, як *викинуть* якогось коника, то *хоч стій, хоч падай*» [25, с. 32]. Відповідь: Олесь.

3) Випишіть фразеологізми, якими описано персонажів. Оберіть той, який, на вашу думку, характеризує вас.

Серед інноваційних і водночас інтерактивних методів варто виокремити *метод проєктів*, який дозволяє учням працювати з зацікавленням в обраному напрямку, удосконалювати навички самостійної роботи чи роботи в парах (командах). Відтак доречно використати такі напрямки дослідження:

1. На основі прочитаного твору Надії Гуменюк (за вибором учнів) укласти фразеологічний міні-словник. Підготуватися до його презентації перед класом.

2. Підготувати пошуково-дослідний проєкт «Я – мовознавець»:

- 1) «Фразеологіми у творі Надії Гуменюк» (твір на вибір),
- 2) «Прислів'я і приказки у творі Надії Гуменюк» (твір на вибір).

Для вивчення фразеологічних одиниць із художніх текстів Надії Гуменюк доречно також використати *роботу в парах (командами)*. При цьому вчителю варто враховувати зацікавлення учнів і рівень їх навчально-пізнавальної активності. Відтак доречними стануть:

1. Мовознавча дискусія.

Після прочитання учнями твору Надії Гуменюк доречно запропонувати поміркувати, чому авторка використала фразеологізми у тексті, а після цього – сформулювати аргументи позицій «за» і «проти».

2. Написання зв'язного висловлення.

1) За уривком з тексту «Чупакабра і чотири «Мушкетери» написати твір-роздум: *Зате моя бабуся любить повторювати: «Менше знаєш – краще спиш». Але я вважаю, що цей фразеологізм уже давно застарів, архаїзмом став. Нове покоління вибирає інший: «Що менше дрімаєш – то більше знаєш!»*

2) Яке з прислів'їв ти вважаєш доречнішим у своєму житті? Чому?

Варто зауважити, що актуалізація інформаційно-комунікаційних технологій і комп'ютеризованого навчання на уроках української мови дозволяє використовувати й удосконалювати цифрову компетентність школярів. Комп'ютеризоване навчання передбачає інтеграцію в освітній процес різноманітних сайтів, програм, онлайн-сервісів та навіть соціальних мереж. Це дає можливість учням вивчати цифрові інструменти і виконувати завдання з фразеології.

Для ефективного опрацювання фразеологізмів у шкільному курсі української мови доцільно використовувати такі сервіси, як *Padlet*, *Canva*, *WordItOut*, *LearningApps* тощо. Вони дають учителеві змогу створювати власні інтерактивні вправи і завдання або ж застосовувати готові матеріали.

У такий спосіб можемо запропонувати кілька прийомів для опрацювання фразеологізмів із творів Надії Гуменюк для дітей:

1. «Дошка фразеологізмів». За допомогою інструментів Padlet створити колаж на тему «Фразеологія твору Надії Гуменюк (твір за вибором учнів і вчителя)».

2. «Ментальна карта». За допомогою інструментів Canva створити ментальну карту на тему «Значення фразеологізмів з твору Надії Гуменюк (твір за вибором учнів і вчителя)».

3. «Художник». За допомогою інструментів Canva створити свій варіант обкладинки твору Надії Гуменюк, який учні прочитали. Використати при цьому виокремлені фразеологізми.

4. «Хмара фразеологізмів». За допомогою запропонованих вище інструментів створити хмару фразеологізмів із прочитаного твору Надії Гуменюк.

Для актуалізації лінгводидактичного потенціалу фразеологізмів із текстів Надії Гуменюк ми провели урок української мови у 6 класі на тему «Прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми як різновиди фразеологізмів» (за модельною навчальною програмою авторів: О. Заболотний, В. Заболотний, В. Лавринчук та ін.). План-конспект вміщено в *Додатку Г*.

Актуалізація знань і гра «Влучне слово» дозволяють повторити раніше вивчене поняття фразеологізму. Опрацювання нового матеріалу через пояснення вчителя і приклади з творів Надії Гуменюк створює ефективний зв'язок між навчанням і художньою літературою, що сприяє розвитку лексичної компетентності, образного мислення й аналітичних умінь учнів.

Завдання на картках та вправи «Добери приклад» і «Перетвори приказку на міні-діалог» реалізують принцип інтерактивності, стимулюють творче мислення і формують практичні навички використання фразеологізмів у мовленні. Гра «Фразеологічний кошик» є прикладом інтерактивного навчання, коли учні працюють з мовним матеріалом. Підсумок уроку й домашнє завдання спрямовані на закріплення знань і умінь, забезпечують можливість

використання отриманих знань і сформованих навичок у щоденному спілкуванні.

Таким чином, конспект уроку демонструє ефективне використання фразеологізмів як лінгводидактичного ресурсу на уроках української мови, який забезпечує розвиток комунікативних навичок. Поєднання народної мудрості і сучасної художньої літератури для дітей (творів Надії Гуменюк) сприяє глибокому засвоєнню матеріалу, формує читацькі вподобання і підвищує мотивацію до вивчення української мови.

Отож, вивчення фразеології у 5-6 класах НУШ повинно насамперед відповідати засадам компетентісно орієнтованого навчання і сприяти зацікавленню учнів. Вищою результативністю буде відзначатися вивчення, що ґрунтується на прочитанні художнього тексту для дітей, в яких персонажі потрапляють у цікаві історії. Такими є твори Надії Гуменюк, в яких фразеологізми належать до вербальних засобів вираження мовлення персонажів, їх характеристики, опису дій чи оцінювання вчинків.

Методика вивчення авторської фразеології повинна враховувати рівень зацікавленості учнів, сформованість знань про фраземіку і вміння виокремлювати фразеологічні одиниці у мовленні. Доречно послуговуватися і традиційними, й інноваційними методами. Особливе значення у вивченні фразеології української мови в сучасній шкільній освіті мають інноваційні підходи (ігрове, проєктне й комп'ютеризоване навчання). Це підвищує зацікавленість учнів у вивченні фраземіки, формує мотивацію до пізнавальної діяльності та забезпечує емоційне розвантаження, що особливо важливо в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Висновки до розділу 3

Отже, авторський стиль Надії Гуменюк репрезентує волинську регіональну письменницьку традицію і водночас вирізняється творами для дітей. Письменниця органічно поєднує реалістичні деталі з елементами художнього узагальнення, що надає її творам життєвої правдивості.

Характерною рисою її стилю є багатство лексики, активне використання фразеологізмів і прислів'їв, які відтворюють національний колорит. Вагоме значення мають діалоги, у яких передано особливості мовлення героїв, їхній характер і світогляд. Авторка вміло поєднує гумор із тонкою іронією, що робить тексти доступними і цікавими для різних вікових груп.

Фразеологічні одиниці, зафіксовані в обраних нами для дослідження творах Надії Гуменюк, постають вагомим засобом художньої виразності, що сприяє розкриттю характерів персонажів і поглибленню виховного змісту художнього тексту. Вони забезпечують органічне поєднання авторського мовлення з народнорозмовною стихією, надаючи прозі письменниці особливої автентичності. Завдяки вдалому використанню фразеологізмів вона утверджує зв'язок сучасної літератури з традиціями національної культури й збагачує мовленнєвий досвід читача.

Вивчення фразеологічних одиниць із творів Надії Гуменюк для дітей на уроках української мови у 5-6 класах дозволяє продемонструвати вагомість мовної культури мовця для спілкування, його обізнаності у мовних засобах виразності, а також збагатити лексичний запас учнів. Варто поєднувати традиційні й інноваційні методи, які сприятимуть зацікавленню школярів, розвиватимуть навички самостійної роботи, креативне мислення і комунікативну компетентність.

ВИСНОВКИ

Отож, теоретичне й емпіричне дослідження лінгводидактичного потенціалу фразеологізмів на уроках української мови у школі, зокрема на матеріалі творів Надії Гуменюк, дозволяє стверджувати, що в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти вони посідають провідне місце у формуванні мовної і комунікативної компетентності учнів, збагаченні їхнього культурного світогляду. В умовах реалізації концепції Нової української школи розглядаються не лише як складник мовної системи, а й як важливий засіб розвитку когнітивних, комунікативних і творчих здібностей. Їх використання сприяє формуванню національно-культурної ідентичності учнів, забезпечує зв'язок із традиціями і духовною спадщиною українців.

Вивчення фразеології в адаптаційному циклі НУШ (5–6 класи) має чітку методичну організацію, що підтверджується положеннями модельних навчальних програм (О. Заболотний, В. Заболотний, В. Лавринчук; Н. Голуб, О. Горошкіна). Навчальний матеріал спрямований на практичне опрацювання фразеологізмів, розуміння їх значення і походження, визначення синтаксичної ролі, вживання у власному мовленні.

Залучення фразеологічного матеріалу забезпечує розвиток образного мислення, удосконалення навичок зв'язного мовлення, підвищення рівня мовної культури. Практикоорієнтований характер опрацювання сталих виразів дозволяє формувати в учнів здатність доречно й ефективно використовувати мовні засоби в різних стилях і жанрах, а також адаптувати своє мовлення до реальних комунікативних ситуацій. Це, у свою чергу, є вагомим чинником розвитку ключових компетентностей, визначених концепцією НУШ.

Погляди лінгвістів на тлумачення і класифікацію фразеологічних одиниць відрізняються, проте вони стверджують, що фразеологізми становлять особливий пласт мовної системи, який поєднує лінгвістичні, культурологічні й етнопсихологічні аспекти. Вони вирізняються низкою

ознак, серед яких стійкість, семантична цілісність, відтворюваність та яскравий емоційно-експресивний потенціал. Класифікації, розроблені на основі семантичних, структурних, генетичних, функційних та інших критеріїв, відображають багатство і різноманітність фразеологічних одиниць. Особливе значення мають дискусії щодо включення до складу фразеології прислів'їв, приказок і крилатих висловів, адже вони безпосередньо пов'язані з національною традицією. Таким чином, вивчення фразеологізмів є не лише освітнім завданням, а й чинником збереження і передачі духовної спадщини народу.

Опрацювання фразеологізмів у 5 класі НУШ має важливе значення для формування комунікативної компетентності учнів. Фразеологічний матеріал сприяє збагаченню словникового запасу школярів, розвитку образності і виразності мовлення, а також формує вміння доречно й творчо використовувати сталі вирази у різних комунікативних ситуаціях. Особливу роль у цьому процесі відіграють підручники, укладені відповідно до модельних навчальних програм, у яких передбачено і репродуктивні, і творчі завдання.

Ефективність вивчення фразеології забезпечується використанням інтерактивних методів, ігрових технологій, рольових завдань, роботи зі словниками і міжпредметної інтеграції. Залучення учнів до проєктної діяльності, створення власних словничків і творчих робіт сприяє активізації пізнавальної діяльності і розвитку критичного мислення. Практикоорієнтовані завдання дозволяють поєднувати лінгвістичні знання з реальними життєвими ситуаціями, що відповідає засадам компетентнісного підходу. У такий спосіб формуються не лише мовні, а й соціальні і культурні компетентності.

Вивчення фразеологізмів у 6 класі НУШ має важливе значення для розвитку мовленнєвої та лінгвокультурної компетентності учнів. Залучення різних методів і прийомів – від традиційних аналітичних і словниково-дослідницьких до інтерактивних та інноваційних – забезпечує багатовимірність освітнього процесу. Робота з текстами, створення власних

висловлювань, використання асоціативних і візуалізованих прийомів сприяють формуванню в учнів уміння не лише пояснювати значення сталих зворотів, а й доречно вживати їх у спілкуванні.

Важливим чинником є системність і наступність у вивченні фразеології, що допомагає учням поступово переходити від простих до складніших завдань. Аналіз підручників для 6 класу свідчить про різні підходи до інтеграції фразеологічного матеріалу, проте всі вони мають потенціал для формування комунікативних умінь. Значну роль у цьому процесі відіграє педагог, який має добирати ефективні методи і створювати умови для активної мовленнєвої діяльності школярів. Таким чином, поєднання теорії і практики у вивченні фразеологізмів є основою формування культури мовлення й розвитку креативності учнів.

Вивчення фразеологічних одиниць доречно втілювати у зв'язку з художніми текстами, в яких вони вміщені. Для цього доцільно використовувати твори Надії Гуменюк, які відрізняються особливостями авторського стилю: багатоплановістю, образною насиченістю і глибоким зв'язком із національною культурою. У її прозі для дітей і дорослих поєднуються елементи фольклору, народної мудрості і сучасного художнього мислення, що створює ефект автентичності мовлення персонажів.

Важливу роль у формуванні ідіостилу письменниці відіграють фразеологізми, діалектизми, розмовна лексика й інтонаційна насиченість. Її твори позначені філософсько-притчевим характером, що надає їм універсального виховного й морально-ціннісного звучання. Особливістю художнього світу Н. Гуменюк є поєднання локальних реалій Волині з актуальною проблематикою. Її індивідуальний стиль можна визначити як поетично-фольклорний, емоційний і водночас доступний, зорієнтований на різні вікові категорії читачів. Твори письменниці – вагоме явище сучасної української літератури, яке має значний лінгводидактичний і культурний потенціал.

Для його дослідження на прикладі вивчення фразеологізмів на уроках української мови у ЗЗСО ми обрали ті, які частотно зафіксовані в окремих художніх текстах Надії Гуменюк (повісті «Чупакабра і чотири “мушкетери”», «Літо з амазонками»; дев'ять оповідань зі збірки «Манюня і Марципан»). Для мовознавчого вивчення скористалися класифікаційним підходом розмежування фразем, в основі якого – дослідження П. Дудика. Відтак диференційовано ідіоми, фразеологічні єдності, вирази, сполучення і фразеологізовані словосполучення.

За частотою функціонування фразеологічних одиниць встановили, що найбільше їх у творі «Літо з амазонками», в якому представлено все різноманіття: від ідіом – до фразеологічних єдностей. Менш частотно вони представлені у повісті «Чупакабра і чотири “мушкетери”», найменш – у збірці «Манюня і Марципан». Як свідчить аналіз цих текстів, фразеологічні одиниці у них вирізняються авторським підходом у використанні, оскільки письменниця почасти актуалізує їх для характеристики персонажів, емоційно-експресивного забарвлення їх дій, вчинків і опису взаємин. Характерно, що найчастіше вони представлені у мовленні старших за віком, досвідченіших героїв або функціонують як автентичний елемент у діалозі для влучності висловлення.

Письменниця використовує фразеологічні одиниці, які відтворюють у текстах мовний етикет українців, відображаючи в такий спосіб художньо-образне мислення і спосіб світосприйняття. Вони відповідають комунікативній ситуації, наповнюють текст емоційністю і живим спілкуванням. Ця риса формує ідіостиль авторки, яка вміло поєднує народнорозмовні елементи з літературною мовою у своїх художніх текстах.

Лінгводидактичний потенціал фразеологізмів у творах Надії Гуменюк для використання на уроках української мови проявляється у кількох напрямках. По-перше, вони стимулюють розвиток комунікативних умінь: учні вчаться правильно використовувати стійкі вислови, формуючи зв'язні висловлювання, збагачують словниковий запас і підвищують мовну культуру.

По-друге, фразеологізми сприяють розвитку аналітичного мислення, оскільки потребують від школярів визначення контексту, пошуку відповідного значення і розрізнення стилістичних відтінків. По-третє, вони виконують виховну функцію: через народну мудрість і оригінальні художні образи учні усвідомлюють моральні цінності, соціальні норми й етичні принципи, закладені у мовних одиницях.

Вивчення авторської фразеології на уроках української мови в 5–6 класах сприяє розвитку мовленнєвої і комунікативної компетентності учнів, оскільки дозволяє осмислювати семантику фразеологічних одиниць у конкретних життєвих ситуаціях. Тексти Надії Гуменюк, наповнені фразеологізмами, забезпечують доступність і наочність навчального матеріалу, що відповідає пізнавальним можливостям учнів у цьому віці.

Ефективним є поєднання традиційних методів, спрямованих на формування теоретичних знань, з інноваційними підходами, такими як ігрове, проєктне й комп'ютеризоване навчання. Застосування інтерактивних вправ і дидактичних ігор стимулює творче мислення й формує навички практичного використання фразеологізмів у мовленні. Методика, орієнтована на компетентнісний підхід і врахування інтересів учнів, сприяє активному залученню школярів до навчального процесу й розвитку їхніх аналітичних умінь. Водночас актуалізація цифрових інструментів підвищує мотивацію до пізнання й формує навички роботи з сучасними освітніми технологіями.

Отож, результати дослідження підтверджують, що вибір доцільних методів, актуалізація художніх текстів Надії Гуменюк на уроках української мови у 5-6 класах НУШ сприятиме реалізації лінгводидактичного потенціалу фразеологізмів і втіленню компетентнісно орієнтованого навчання в сучасному освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків: Вища школа, 1988. 137 с.
2. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. Освіти. Київ : Грамота, 2022. 208 с.
3. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. Освіти. Київ : Грамота, 2023. 272 с.
4. Алексахіна Т. Визначення фразеологізму та його властивостей. *Нова філологія*, 2014. Вип. 65. С. 80-87.
5. Бабич Н. Фразеологія української мови. Навчальний посібник. Чернівці, 1971. 214 с.
6. Баллі Ш. Французька стилістика. 1961. 394 с.
7. Баран Є. «За ниточку дощу вогку тримаю хмару...». *Літературна Україна*. 2001. 14 червня. С. 3.
8. Баран Я. Фразеологізми у системі мови. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 1999. Вип. III. С. 35–42.
9. Баран Я., Зимомря М. Теоретичні основи фразеології. Ужгород, 1999. 175 с.
10. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : Підручник. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
11. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1. Загальне мовознавство. 495 с.
12. Ващенко В. В. Явища переходу в системі частин мови. *Українська мова в школі*. 1953. № 6. С. 14–22.
13. Венжинович Н., Тафійчук С. Викладання фразеології української мови на уроках у середній школі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія»*. 2024. Вип. 2 (52). С. 26–36.

14. Вернигора Т. І. Розвиток комунікативної компетенції учнів у процесі вивчення фразеології. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2015. № 15. С. 15–17.
15. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ : Рад. школа, 1982. 209 с.
16. Вільчинська Т. П. Новітні підходи до вивчення фразеології на філологічних факультетах ЗВО. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі : матеріали Всеукр. науково-практ. Інтернет-конф. (з міжнар. участю), м. Тернопіль, 6 листоп. 2020 р. Тернопіль, 2020. С. 48–50.*
17. Власенко Л., Тригуб І. Фразеологічні одиниці та їх класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019 № 39. Т. 3. С. 10–13.
18. Волкова І. В. Фразеологія сучасного українського роману. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. №37. Т. 1. 2018. С. 23-25.
19. Волкова І. В., Масло М. В., Гусев М. В. Функціонування фразеологізмів у художньому тексті. *Таврійські філологічні наукові читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29–30 січня 2021 р)*. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2021. С. 21–25.
20. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
21. Глазова О. П. Українська мова: підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Освіта, 2014. 256 с.
22. Голуб Н. М., Проценко Л. І. Методика навчання лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови : навч. посіб. для студентів філологічних факультетів. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 224 с.
23. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : ВД «Освіта», 2022. 256 с.

24. Грищенко О. Ю. Лінгводидактичний і лінгвокультурологічний потенціал фразеологізмів в освітньому процесі ЗЗСО. *Актуальні питання сучасної гуманітаристики: комунікативно- культурологічний аспект : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 14 травня 2025 року*. Кам'янець- Подільський, 2025. С. 17–21.
25. Гуменюк Н. Літо з амазонками. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. 92 с.
26. Гуменюк Н. Манюня і Марципан. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2015. 108 с.
27. Гуменюк Н. Чупакабра і чотири «мушкетери». К. : Гратні-Т, 2013. 192 с.
28. Данилюк Н. О. Усталені одиниці в текстах українських народних пісень. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2020. Вип. 2 (44). С. 119–128.
29. Демчук А. І., Задверняк І. С. Лінгвокультурний підхід вивчення фразеологізмів. *Science and technology: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2022*. С. 557–561.
30. Денищич Т. Лінгводидактичні основи формування фразеологічної компетентності учнів із застосуванням технології «перевернутого навчання». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Т. 1. № 62. С. 301–307.
31. Дубовик С. Г., Кучер І. С. Організаційно-методичні основи засвоєння фразеології на уроках української мови в початковій школі. *Молодий вчений*. 2022. № 9. С. 74–77.
32. Дудик П. Стилїстика української мови. Київ : Акад., 2005. 368 с.
33. Дука Т. М., Рябошапка О. В. Шляхи формування комунікативної компетентності молодших школярів на уроках мовно-літературної освітньої галузі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. Вип. 2(4). С. 214–221.

34. Дурда Т., Свистун Н. Трансформовані фразеологічні одиниці в романі Надії Гуменюк «танець білої тополі». *Магістерський науковий вісник*. 2023. Вип. 41. С. 182–186.
35. Заболотний О. В. Українська мова: підручник для 6 класу загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2023. 272 с.
36. Заболотний О., Заболотний В. Українська мова: підручник для 5 класу загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2022. 240 с.
37. Заболотська А. Інноваційні підходи до навчання лексикології та фразеології *Арватівські читання–2020 : зб. тез доп. Всеукр. Студентської науково-практичної інтернет-конф.*, 15 квітня 2020 р. Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2020. С.155–158.
38. Іванчук Х., Палихата Е. Збагачення й урізноманітнення мовлення шестикласників засобами української фразеології. *Магістерський науковий вісник*. 2018. Вип. 30. С. 71–73.
39. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році. Мовно-літературна освітня галузь. 5-6 клас. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/09/12/IMR-2023-2024-Ukr.mova.12.09.2023.pdf> (06.02.2025).
40. Коваленко Н. Стан і проблеми досліджень фразеології українського говіркового мовлення. *Gwary Dziś 15 (22 грудня 2022)*: 25–38. URL: <http://dx.doi.org/10.14746/gd.2022.15.4>.
41. Коваль В., Розгон В. Лінгво-методичні засади навчання фразеологізмів в основній школі. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. №2. С. 13–17.
42. Кожуховська Л. Системні класифікації фразеологічних одиниць в україністиці. *Мовознавчі студії. Випуск 2: Фразеологізм і слово у тексті і словнику (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського) / упорядники :*

К. Іваночко, О. Кушлик, П. Мацьків, М. Стецик, М. Яким, С. Єрмоленко, Л. Баранська. Дрогобич : Посвіт, 2010. С.192–198.

43. Комар Л. Фразеологічне багатство української мови. *Молодь і ринок*. 2011. Вип. 12. С. 127–130.

44. Коробоненко Т. В. Ігрові елементи на уроках української мови до теми «Фразеологія». URL: <https://naurok.com.ua/igrovi-elementi-na-urokah-ukransko-movi-v-6-klasi-do-temi-frazeologiya-36556.html> (10.05.2025).

45. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: навчально-методичний посібник / для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.

46. Котліна С., Рускуліс Л. Система роботи з вивчення фразеології в шкільному курсі української мови. *Новітні тенденції розвитку філологічної освіти в контексті інтеграції у Європейський простір: Збірник наукових праць за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* / за заг. ред. Мороз Т. О. Миколаїв: МНУ, 2022. С. 92–95.

47. Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилю письменника: (На матеріалі художньої прози Олеся Гончара і Павла Загребельного): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2003. 20 с.

48. Кочерган М. П. Загальна мовознавство : підручник. К. : Академія, 2003. 464 с.

49. Лещенко Г. П. Компетентнісний підхід до вивчення фразеології в загальноосвітній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10. С. 108–112.

50. Лисиченко А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. №5-6. С. 38–41.

51. Ліщенко В. О. Фразеологізми та особливості їх класифікації. *Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації*, 2017. Вип. X. С. 121–126.

52. Луцан Н., Воробець О. Народна творчість як засіб формування мовленнєвої компетентності учнів п'ятих класів на уроках української мови. *Молодь і ринок*. 2023. №4 (212). С. 19–23.

53. Мартинюк О. «Чупакабра і чотири «мушкетери» Надії Гуменюк : урок позакл. читання у 7 кл. *Дивослово*. 2015. № 7/8. С. 25–29.

54. Марченко Т. В., Голуб Н. М. Інноваційні методи та прийоми збагачення мовлення учнів 5-6-х класів фразеологічними засобами на уроках української мови. *Арватівські читання–2024: збірник матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції, 17 травня 2024 року* / упоряд. А. І. Бондаренко, Н. М. Голуб, Н. М. Пасік. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2024. С. 95–97.

55. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: Навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

56. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2013. 400 с.

57. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, І. В. Гайдаєнко; за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2005. 400 с.

58. Методичний путівник Нової української школи: мовно-літературна освітня галузь: збірник науково-практичних матеріалів / Т. Байдаченко, С. Гарна, О. Головіна, Т. Попова, І. Ціко, І. Шингоф, В. Щербатюк та ін. ; за заг. ред. І. Ціка. Краматорськ: Відділ інформаційно-видавничої діяльності, 2021. 215 с.

59. Мова наша – українська: навчально-методичний посібник для вчителя / Л. І. Мацько, О. М. Семеног, Н. Б. Голуб та ін. / за ред. Л. І. Мацько. Київ: Богданова А. М., 2011. 512 с.

60. Мовно-літературна освіта: дослідження, методи, практика: колективна монографія / Г. П. Бондаренко, А. М. Галенко, О. А. Карловас, О. Л. Кравченко, В. Ю. Пустовіт, Н. В. Токар; відп. ред. Г. П. Бондаренко.

Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2022. 222 с. URL: <https://dspace.snu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb42040c-57f0-498d-9d9e-255d80d9eddf/content>

61. Мойсєєнко Л. Теоретико-методологічні засади досліджень фразеологічних одиниць. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 2013. Вип. 34. С. 159–162.

62. Мойсєєнко А. К. Актуалізація фразеологічних одиниць у художньому тексті. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті : теорія, практика, типологія*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 115–121.

63. Мокієнко В. М. Слов'янська фразеологія : підручник для вузів за спец. «Слов'янська мова і література». Київ : Вища школа, 1989. 287 с.

64. Надія Гуменюк – лауреат всеукраїнської премії імені Лесі Українки. URL: <https://web.archive.org/web/20150416111416/http://www.pravda.lutsk.ua/ukr/news/58678/> (10.06.2025).

65. Надія Гуменюк : біобібліогр. покажч. / уклад.: А. Вінницька, Є. Руденко ; ред. Л. Голубенко ; Миколаїв. обл. універс. наук. б-ка. Миколаїв, 2023. 44 с.

66. Нова українська школа: путівник для вчителя 5–6 класів: навчально-методичний посібник / за ред. А. Л. Черній; відп за вип. В. М. Салтишева. Рівне : РОІППО, 2022. 168 с.

67. Очеретко Н. А. Розвиток творчих здібностей учнів на уроках української мови і літератури. *Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції «Методика викладання української мови та літератури у сучасній школі: теорія та практика»*. Харків, 2020. С. 84–87.

68. Привалова С. Вивчення індивідуального і мовного стилю письменника. *Українська література в загальноосвітній школі*. №3. 2008. С. 38–40.

69. Семеног О. М., Калинич О. В., Дятленко Т. І., Білясник М. Д., Волницька В. В. Українська мова: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 304 с.
70. Семеног О. М. Навчання української мови і літератури у вимірах ключових компетентностей: методичний посібник. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 212 с.
71. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. К.: «Око», 1996. 416 с.
72. Сенів В., Пена Л. Інноваційні методи вивчення шкільного курсу фразеології (на матеріалі прози М. Ткачівської). Студентський філологічний вісник. 2022. Вип. 5. С. 68–73.
73. Скиба Н. Категорія інтертекстуальності й фразеологія. *Мовознавчі студії*. 2006. Вип. 1. С. 56–60.
74. Скрипник Л. Фразеологія української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 278 с.
75. Стилїстика української мови / за ред. Л. І. Мацько. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
76. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 438 с.
77. Ужченко В. Д., Авксєнєв Л. Г. Українська фразеологія: Навч. посіб. для студ. філолог. фак-тів ун-тів. Харків: Основа. 1990. 167 с.
78. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: посібник. Луганськ: Альма-матер, 2005. 399 с.
79. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. Мови; редкол.: В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
80. Українська мова. 5–6 класи / Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна: модельна навчальна програма для ЗЗСО. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2>

021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.mova.5-6-kl.Holub.Horoshkina.14.07.pdf

81. Українська мова. 5–6 класи / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний, В. П. Лавринчук та ін.: модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/830/83075/Ukr_mova_5-6-kl_Zabolotnyy_ta_in_14_07_1_1.pdf (02.02.2025)

82. Українська мова. 5–9 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (29.01.2024).

83. Харагірло В. Є. Національне виховання здобувачів освіти на сучасному етапі: навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО, 2020. 93 с.

84. Цуркан М. Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія у прозі Марії Матіос. Українська мова, 2014. № 4 (52). С. 90–101.

85. Цуркан М. Стилзація розмовності в оповідній структурі прозового твору: теоретико-методологічний аспект. *Science and Education a New Dimension. Philology*, II(5), Issue: 28. Budapest, 2014. P. 107–111.

86. Чабаненко В. А. Стилстичне увиразнення фразеологізмів. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 9. С. 60–62.

87. Шевцова Л., Кучерук О. Методика навчання української мови: практичні заняття. Навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 115 с.

88. Шуленок О. С. Семантичні й стилстичні особливості фразеологізмів із назвами свійських птахів у сучасній українській мові. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 24 (2). С. 43–47.

89. Шуст Л., Гончарук О., Дацюк В. Використання елементів народознавства на уроках української мови як одна з умов формування компетентності вільного володіння державною мовою. *Інноватика у вихованні*. 2022. Вип. 15. С. 269–278.

90. Юрченко О. Формування фразеологічного фонду української літературної мови. Харків.: Вища школа, 1984. 208 с.

91. Яценко Т. О. Інтеграція в сучасній шкільній літературній освіті: програмове, навчально-методичне забезпечення, компетентнісний потенціал *Джерело освітніх інновацій «Література та мистецтво: ідеї інтегрованого навчання»*, 2023. Вип. 4 (44). С. 46–58.

ДОДАТКИ

Додаток А

Фразеологічні одиниці, зафіксовані у повісті Надії Гуменюк

«Літо з амазонками»

- 1) «...звалитися на голову» [25, с. 7].
- 2) «...ні на чию голову я падати не збирався» [25, с. 8].
- 3) «Ці кричалки якось самі собою з мого язика злітають!» [25, с. 9].
- 4) «От щоб мені на місці провалитися, як брешу!» [25, с. 9].
- 5) «Вона за одну хвилину може коня з'їсти» [25, с. 10].
- 6) «...як блискавки серед хмар» [25, с. 10].
- 7) «Чув дзвін, та не знаєш, де він» [25, с. 10].
- 8) «Тьху-тьху-тьху! Цур йому нек!» [25, с. 12].
- 9) «...дадуть дмухача до городу Квача!» [25, с. 12].
- 10) «Щитай, що ми вже не жильці!» [25, с. 12].
- 11) «...як рак за горою свисне» [25, с. 13].
- 12) «...їж борщ з грибами – тримай язик за зубами!» [25, с. 14].
- 13) «...він тільки п'ятами накивав» [25, с. 15].
- 14) «Снав би собі дід у хаті без задніх ніг, і все було б добре!» [25, с. 17].
- 15) «Не раз Квачиха аж кулачками сукала від злості...» [25, с. 17].
- 16) «Тіко садком пройшовся, а вже під мухою!» [25, с. 17].
- 17) «І враз останні волоски на його лисій голові дибки стали» [25, с. 18].
- 18) «Вже й так трохи налякана своїм благовірним, зовсім дар мови втратила» [25, с. 18].
- 19) «Та вони обоє разом його одного копита не варті!» [25, с. 20].
- 20) «З тебе, Ярцю, вершниця – як з клоччя батіг!» [25, с. 22].
- 21) «Завжди ти якісь пригоди на свою голову знаходиш!» [25, с. 23].
- 22) «І ось вам нате – як сніг на голову, як грім посеред ясного неба!» [25, с. 25].

23) «А всюдисуща *репортерка БіБіСі* баба Квачиха, яка (вона клялася в цьому) спіймала та *на чисту воду вивела* чарівницю-витівницю, все активніше підкидала хмизу у вогонь» [25, с. 25].

24) «Яринка метнулася до столу, поклала пиріжки і *кулею вилетіла* з хати. Розказала вдома про побачене. А бабуся Настя *навіть бровою не повела*» [25, с. 26].

25) «Квачиха їй вже *всі вуха протуркотіла*» [25, с. 27].

26) «А може, це ти нам *спагеті з кетчупом на вуха вішаєш?*» [25, с. 30].

27) «Мій тато каже, що *на всякі вродки мусять знайтися свої відморочки!*» [25, с. 32].

28) «Ти що, про Тома Сойєра і Гекльберрі Фінна начитався? Так то ж коли ще було! *За царя Панька, коли земля була тонка*» [25, с. 34].

29) «А ми хутенько, тільки *краєчком ока глянемо*» [25, с. 35].

30) «Поки тривала операція «Припнути гусака», *чимало води сплигло з Капустельки до озера Доброго*» [25, с. 37].

31) «Вулька й коза *ніби крізь землю провалилися*» [25, с. 37].

32) «Тут жива душа гине, а вони *лубом стали, до кущів прикипіли, ніби їх правець схопив*» [25, с. 38].

33) «От щоб мені *провалитися на місці*» [25, с. 40].

34) «Так це чи так, не скажу, але *диму без вогню не буває*» [25, с. 43].

35) «Недарма ж кажуть, що *дощі приходять не тоді, коли їх просять, а тоді, коли косять*» [25, с. 46].

36) «Про вовка промовка, а вовк вже тут» [25, с. 51].

37) «Вой падку мій!» [25, с. 51].

38) «А це ще *баба надвоє ворожила, розійдемося чи не розійдемося*» [25, с. 59].

39) «*Два чоботи – пара!*» [25, с. 60].

40) «Тільки з нього *толку – як з цапа молока*» [25, с. 61].

41) «Та той, як ти, Софійко, зволила сказати металобрухт у колекціонерів – *на вагу золота*» [25, с. 61].

42) «Поки Ярина стояла, *наче громом прибита*, прибульці наблизилися до самого острова» [25, с. 64].

43) «*Хто не ризикує, той не п'є шампанського*, як каже мій тато» [25, с. 70].

44) «Вочевидь, його серцевину зламали і ключ тепер – що *собаці п'ята нога*» [25, с. 76].

45) «Я ж казав: обчистили ту церковку в Підлипках – і *почесали вперед, залягли на дно, перечекали...*» [25, с. 77].

46) «Сказано ж: *береженого і Бог береже!*» [25, с. 77].

47) «Як все перемелеться, злиняємо звідси – і *шукай вітра в полі*» [25, с. 77].

48) «Треба *ловити момент*, Толяне! Момент! Метикуєш? Зараз зловиш – і *будеш до кінця днів своїх кум королю і сват міністру*» [25, с. 78].

Додаток Б

Фразеологічні одиниці, зафіксовані у повісті Надії Гуменюк

«Чупакабра і чотири “мушкетери”»

- 1) «А тоді, *ні сіло ні впало*, наказала (ну де, скажи, логіка?), щоб я навіть не думав тебе будити» [27, с. 9].
- 2) «А *встав* він з лівої» [27, с. 12].
- 3) «Невже ж справді: з *лівої встати – удачі не мати?*» [27, с. 15].
- 4) «Торох-торох – одна сварка на двох» [27, с. 16].
- 5) «Радикові страшенно кортіло *хоч одним оком глянути...*» [27, с. 19].
- 6) «Тільки спробуйте туди *сунути свої цікаві носи!* » [27, с. 19].
- 7) «Та тільки *зав'язали* свій *перший вузличок* на ниточці розмови» [27, с. 20].
- 8) «Друг, із яким вони за стільки років *не один горщик каші разом з'їли* і не з однієї халепи разом вибиралися?» [27, с. 24].
- 9) «А це значить, що він усе *на льоту хапає* і повторювати по кілька разів і заучувати йому не треба» [27, с. 24].
- 10) «Він *сім разів відміряє, перш ніж один раз відтяти*, тобто сто разів подумає, а тоді вже скаже» [27, с. 26].
- 11) «І чого це ти, мій преславний Радиславе, *скривився, як середа на п'ятницю?* Чи не з *лівої ноги* часом *встав?* » [27, с. 30].
- 12) «А той ніби не вирізнявся нічим особливим у школі, і *на горіхи* йому від учительки не раз і не два добряче *перепало*, а якою людиною став – *руки золоті, душа щедра, серце щире*» [27, с. 31].
- 13) «Бабуся трохи поойкала, побідкалася, понарікала на складний перехідний вік, коли милі слухняні хлопчаки раптом *ніби з ланцюга зриваються*» [27, с. 31].
- 14) «А Сашко хоч і *не хапає зірок з неба*, але ж башковитий» [27, с. 32].
- 15) «Що Сашко, що Олесь – *обоє рябоє*. Всякими бувають – то такі слухняні й чемні, що *хоч до рани прикладай*, а то як учворять щось, як *викинуть* якогось коника, то *хоч стій, хоч падай*» [27, с. 32].

- 16) «Розійшлися, як у морі кораблі» [27, с. 33].
- 17) «Така придибенція, що вся Любитівка з самого ранку *на вухах стоїть!*» [27, с. 34].
- 18) «Баба Филінка вже сама, як *сліпа курка*, їй скоро дев'яносто! » [27, с. 42].
- 19) «Тільки ж дивіться, як каже мій тато, *буде каяття, та не буде вороття*» [27, с. 44].
- 20) «Так Филінка й пустила нас на свій город. Вона його береже як *зіницю ока*» [27, с. 50].
- 21) «Тоді самі пропадемо *ні за цапову душу*» [27, с. 50].
- 22) «...учений їсти хліб печений...» [27, с. 53].
- 23) «*Хто шукає, той завжди знаходить*» [27, с. 55].
- 24) «Тепер він добре розумів значення прислів'я «*Нежданий гість – гірше татарина*» » [27, с. 58].
- 25) «Так поведе бровою – аж *мороз поза шкірою*» [27, с. 60].
- 26) «Спіймаєш нас – як *вітра у полі!*» [27, с. 62].
- 27) «Це часом тобі не *сорока на хвості принесла*, що я кудись утікаю? » [27, с. 67].
- 28) «Зате моя бабуся любить повторювати: «*Менше знаєш – краще спиши*». Але я вважаю, що цей фразеологізм уже давно застарів, архаїзмом став. Нове покоління вибирає інший: «*Що менше дрімаєш – то більше знаєш!*» » [27, с. 68].
- 29) «Бо той раптом так закричав десь позаду, що в Радика аж кусючі *мурашки по тілу поповзли*» [27, с. 77].
- 30) «Дощ ішов уже третю добу. ... Затихав, ненадовго, набирався сил, а тоді знову *лив як з відра*» [27, с. 80].
- 31) «А Соломійка, виявляється, про це взагалі *ні слухом, ні духом*» [27, с. 82].
- 32) «...*серце кров'ю обливається*» [27, с. 87].
- 33) «Прочитала анекдота й розіграла по ньому, як *по нотах*» [27, с. 87].

- 34) «...мов коро́ва языком злизала» [27, с. 111].
- 35) «...хто з них локишину на ваші вуха вішав? » [27, с. 113].
- 36) «Про вовка промовка, а вовк і тут» [27, с. 119].
- 37) «А чого ж ти тут розрачкувався, як рак на болоті? » [27, с. 119].
- 38) «І відважна четвірка дружно накивала п'ятами» [27, с. 128].
- 39) «Яблучко від яблуні далеко не відкотиться» [27, с. 129].
- 40) «Тільки й мови, що про якусь чупакабру. Чупакабра та чупакабра! Ох і дістала! Дідько б її за хвоста вхопив та у смолі втопив!» [27, с. 138].
- 41) «І все, ні слуху ні духу, наче крізь землю провалився чи у воду впав» [27, с. 141].
- 42) «Нічого мені байдики бити» [27, с. 141].
- 43) «Тут через город рукою подати» [27, с. 144].
- 44) «А все через те, що задер Троян носа до неба?» [27, с. 145].
- 45) «... встигла всім очі намуляти, пройти Крим і Рим...» [27, с. 164].
- 46) «Я ж її знаю, як своїх п'ять пальців» [27, с. 165].
- 47) «Скільки вовка не годуй, а він все у ліс дивиться» [27, с. 178].
- 48) «Пізніше сусіди спіймали тхорика, який до любитівських курей занадився, - застали на гарячому...» [27, с. 183].

Додаток В

Фразеологічні одиниці, зафіксовані у повісті Надії Гуменюк

«Манюня і Марципан»

- 5) «...Але та *навіть вухом не повела...*» [26, с. 3].
- 6) «Хочеш з Манюні *рабиню Ізауру* зробити? » [26, с. 3].
- 7) «Волю Манюні і мені...» Теж мені невільник знайшовся... Раб, до галери прикований... Та в тебе волі – як *проса на полі...*» [26, с. 4].
- 8) «Любкові *хоч надвоє розірвися...*» [26, с. 5].
- 9) «Розкричався тут! *Розкрив рота, як ворота*» [26, с. 6].
- 10) «...Марципан вирізняється серед усіх сільських котів: *суне свого цікавого носа до чужого проса...*» [26, с. 8].
- 11) «Отож і тягнеться він скрізь за нею, як *нитка за голкою*» [26, с. 8].
- 12) «Вже й сонце на захід покотилося, а мандрівників – як *хапун вхопив*» [26, с. 12].
- 13) «Але Марципан вистрибнув на траву і *стрілою полетів* крізь кущі» [26, с. 14].
- 14) «Відтоді Марципан вже не ходив за Манюнею на відстані, *ніби на шнурку!* » [26, с. 14].
- 15) «Світлик ... враз наче спіткнувся й *застиг на місці*» [26, с. 17].
- 16) «Рудя метнулася по стовбуру, *стрілою пролетіла* між хвоєю» [26, с. 23].
- 17) «Чув дзвін, та не знає, де він!» [26, с. 28].
- 18) «Такому вбити ворону – *раз плюнути...*» [26, с. 31].
- 19) «А може, та біла коза... Ну...яка твою футболку зжувала...саме сьогодні вранці того... *копитця відкинула*, ну, померла значить...» [26, с. 40].
- 20) «З самого ранечку ще й *чорти навкулачки не б'ються*» [26, с. 42].
- 21) «Наказувала не відпускати від себе, бо чкурне за пагорб, *заховається між кущами – і шукай вітра в полі*» [26, с. 44].
- 22) «І якщо хтось на когось сварити почне, Тім такий гавкіт вчиняє, що хоч вуха затуляй і *на край світу втікай*» [26, с. 47].

- 23) «Ех, високе до неба, а дурне як не треба» [26, с. 48].
- 24) «Отак, надіявся дід на мід, та й втратив обід» [26, с. 56].
- 25) «Мовляв, нічого не знаю – моя хата скраю» [26, с. 57].
- 26) «Як рак за горою свисне» [26, с. 70].
- 27) «Без року тиждень поробив, а вже йому подавай банани, апельсини...» [26, с. 70].
- 28) «Ох бабуса! Сама ж каже: *«Поперед невода риба не лови», «Не кажи «гон», поки не перескочиш»* [26, с. 77].
- 29) «Отож, наш Маркіян гуляє як забажає: *куди голова задумає, туди ноги несуть»* [26, с. 78].
- 30) «Маркіян глянув на замкову стіну і волосся в нього на голові стало *дибки»* [26, с. 81].
- 31) «Ну от, я йому про діло, а він мені про козу білу!» [26, с. 82].
- 32) «*Цікаві Варварі ніс відірвали»* [26, с. 86].
- 33) «*І я не я, і крадіжка не моя»* [26, с. 87].
- 34) «І ось згадав я раптом вночі той його погляд — і сон як *рукою зняло»* [26, с. 92].
- 35) «Тоді він *чкурнув назад, мало з ніг мене не збив – і помчав до вежі»* [26, с. 92].
- 36) «Бо вже мої *киші марш грають, хавати прохають»* [26, с. 98].
- 37) «В цьому лісі змін немає. *Але береженого Бог береже»* [26, с. 100].

План-конспект уроку української мови у 6 класі

Тема: Прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми як різновиди фразеологізмів

Мета:

- повторити різновиди фразеологічних одиниць: прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми;
- формувати вміння розпізнавати їх у текстах, відрізняти;
- розвивати вміння використовувати фразеологізми у власному мовленні;
- виховувати повагу до народної мудрості й інтерес до художнього слова сучасних українських письменників (Надії Гуменюк).

Обладнання:

- мультимедійна презентація (з прикладами фразеологізмів);
- картки із завданнями;
- художній твір Н. Гуменюк (уривки з тексту «Чупакабра і чотири мушкетери»).

Хід уроку**I. Організаційний момент (2 хв)**

- Привітання, перевірка готовності до уроку.
- Мотивація: «Сьогодні ми познайомимося з особливими виразами, у яких мудрість народу. Спробуємо відчуті їхню силу на прикладі художніх текстів Надії Гуменюк».

II. Актуалізація знань (5 хв)

- Бесіда:
 - Що таке фразеологізми?
 - Які фразеологізми ви знаєте?
- Гра «Влучне слово»: учитель зачитує речення з пропусками, учні добирають потрібний фразеологізм:

1. Катруся часто перебільшує: робить (з мухи слона)
2. Учитель казав: «Не відкладайте завдання на завтра, пора вже братися за... . (розум)
3. Коли Петрик побачив у щоденнику двійку, то стояв ні ні... . (ні живий ні мертвий)

III. Повідомлення теми і мети уроку (2 хв)

IV. Опрацювання нового матеріалу (15 хв)

1. Міні-лекція з елементами бесіди

- Прислів'я – короткі влучні вислови повчального змісту.
- Приказки – образні вислови без повчального узагальнення.
- Крилаті вислови – слова відомих людей, які стали загальноновживаними.
- Афоризми – оригінальні думки, що відзначаються глибиною та лаконізмом.

2. Робота з прикладами з творів Н. Гуменюк

- Учитель зачитує уривки з творів (наприклад, із повісті «Чупакабра і чотири мушкетери»:
- 1) І чого це ти, мій преславний Радиславе, *скривився, як середа на п'ятницю?* Чи не з лівої ноги часом встав?
- 2) Що Сашко, що Олесь – *обоє рябоє*. Всякими бувають – то такі слухняні й чемні, що *хоч до рани прикладай*, а то як учворять щось, як *викинуть* якогось коника, то *хоч стій, хоч падай*.
- 3) Він *сім разів відміряє, перш ніж один раз відтяти*, тобто сто разів подумає, а тоді вже скаже.

- Учні з'ясовують, де в них фразеологізми і тлумачать їх значення.

3. Завдання на картках.

На картках подані приклади різновидів фразеологічних одиниць:

- «Тільки ж дивіться, як каже мій тато, *буде каяття, та не буде вороття*» (прислів'я).

- «Невже ж справді: з лівої встати – удачі не мати?» (приказка).
- «А Соломійка, виявляється, про це взагалі ні слухом, ні духом» (фразеологізм).

Учні співвідносять приклади з типом фразеологічної одиниці.

V. Закріплення знань (16 хв)

1. Вправи

- Завдання «Добери приклад»: учні отримують картки з уривками з текстів Н. Гуменюк і визначають прислів'я/приказку, пояснюючи їх значення.

1) Зате моя бабуся любить повторювати: *«Менше знаєш – краще спиш»*. Але я вважаю, що цей фразеологізм уже давно застарів, архаїзмом став. Нове покоління вибирає інший: *«Що менше дрімаєш – то більше знаєш!»*

- Творче завдання «Перетвори приказку на міні-діалог» (у парах). Поміркуйте, що означають прислів'я? Яке ви вважаєте доречнішим? Чому?

2. Гра «Фразеологічний кошик»

Кожен учень витягує картку з прислів'ям або приказкою, визначає різновид, пояснює зміст.

- 1) «Спіймаєш нас – як вітра у полі!»
- 2) «Про вовка промовка, а вовк і тут».
- 3) «І відважна четвірка дружно накивала п'ятами».
- 4) «І все, ні слуху ні духу, наче крізь землю провалився чи у воду впав».
- 5) Я ж її знаю, як своїх п'ять пальців».

VI. Підсумки уроку (5 хв)

- Обговорення: «Що нового ви дізналися? Чим відрізняються прислів'я, приказки, афоризми і крилаті вислови?»

- Учитель підкреслює, що фразеологізми роблять мовлення образним, а знайомство з ними через тексти Н. Гуменюк допомагає відчувати живу українську мову.

VII. Домашнє завдання (2 хв)

Скласти діалог з однокласником/однокласницею (обговорення планів на канікули), використавши щонайменше 3 фразеологізми з творів Надії Гуменюк.